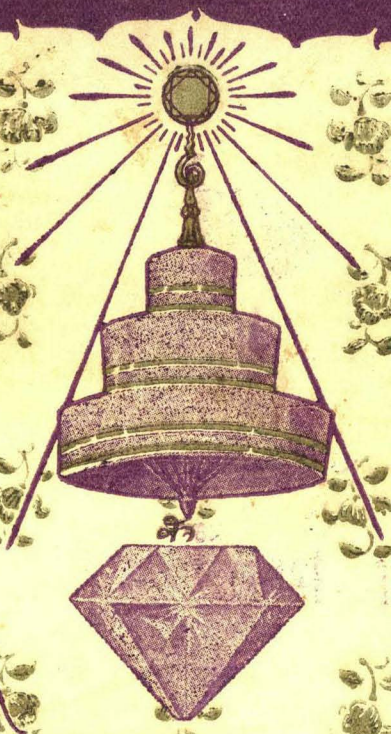

พระไตรปิฎก ธรรมบรรยาย

ของ

สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช

วัดบวรนิเวศวิหาร

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระเสรีรัฐศภากิจ (เพิ่ม ไกรฤกษ์)

วันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๔

เมรุ วัดเทพศิรินทราวาส

294.304
วว-พ

พระโอวาท ธรรมบรรยาย

ของ

สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช

วัดบวรนิเวศวิหาร

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาประเสริฐศุภกิจ (เพิ่ม ไกรฤกษ์)

วันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๔

เมรุ วัดเทพศิรินทราวาส

๐๒๔๔

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงศพพระยาประเสริฐศุภกิจ (เพิ่ม ไกรฤกษ์) นายพิพรรธน์ ไกรฤกษ์ บุตรใหญ่ของพระยาประเสริฐศุภกิจ ได้ขอพิมพ์โอวาทที่ได้แสดงสอนแก่นวกภิกขุ ใน พ.ศ. ๒๔๙๓ ที่ไม่ซ้ำกับที่ได้แสดงสอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ ซึ่งได้พิมพ์แล้ว เพื่อแจกเป็นธรรมบรรณาการ เป็นส่วนของเจ้าภาพ อุทิศส่วนกุศลถึงพระยาประเสริฐศุภกิจ.

ธรรมที่ได้แสดงสอนแก่นวกภิกขุใน พ.ศ. ๒๔๙๓ โดยมาก ก็แสดงอย่างเดียวกับในทุกศก คือได้เลือกข้อธรรมในหนังสือนวโกวาทเป็นพื้น ในหนังสือธรรมวิภาคปริจเฉทที่ ๒ บ้าง, ในที่อื่นบ้าง, แต่คำอธิบายอาจต่างกันบ้าง เพราะไม่ได้จำไว้ว่าในคราวก่อน ๆ ได้แสดงอธิบายไว้อย่างไร ทั้งในการแสดงคราวหนึ่ง ก็ย่อมจะมีความคิดเห็นต่างกันบ้าง. ใน พ.ศ. ๒๔๙๓ นวกภิกขุได้บันทึกเส้นลวดธรรมที่แสดงสอนไว้ และได้ขออนุญาตพิมพ์อัดสำเนาแจกกันเอง, แต่ยังมิได้ตรวจแก้. เมื่อนายพิพรรธน์ขออนุญาตพิมพ์ จึงได้ให้เลือกฉบับที่พิมพ์อัดสำเนาแจกกันนั้นมาตรวจ ได้ตรวจแก้ไปตามสมควร และได้อนุญาตให้พิมพ์ตามประสงค์, แต่เพราะเจ็บป่วยอยู่เสมอ ๆ ไม่เป็นปกติ ทั้งในเวลาที่แสดงสอน ทั้งในเวลาที่ตรวจต้นฉบับพิมพ์คราวนี้. หนังสือนี้จึงอาจไม่เรียบร้อย

ตลอด. และได้อนุญาตให้พิมพ์โอวาทบางข้อที่ได้แสดงสอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ รวมเข้าด้วยบ้าง เพื่อให้หนังสือได้ขนาดที่เจ้าภาพต้องการ, เพราะไม่อาจตรวจต้นฉบับใหม่ให้เสร็จทันพิมพ์ในคราวนี้ได้ทั้งหมด.

ขอกุศลที่เจ้าภาพพิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นธรรมบรรณาการและทักษิณานุปทานที่ได้บำเพ็ญอุทิศมาตั้งแต่ต้น จนถึงสมัยพระราชทานเพลิงศพ จงประมวลกันสัมฤทธิ์อัตถหิตสุขมนุญผลแก่พระยาประเสริฐศุภกิจ โดยฐานะทุกประการ.

— พระปฐมวงศ์

วัดบวรนิเวศวิหาร

๑ มีนาคม ๒๔๔๔

สารบาญ

การบวช ๑

อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนและสัจจธรรม ๑๒

พระพุทธคุณบท วิชชาจรณสมฺปนฺโน ๒๐

หมวด ๓

โอวาท ๓ ๒๙

อกุศลมูล กุศลมูล ๓ ๓๗

สามัญญลักษณะ ๓ ๔๐

อนุตตริยะ ๓ ๔๓

หมวด ๕

ปาริสุทธิศีล ๕ ๔๖

ปฏิสัมภิทา ๕ ๔๗

อุปาทาน ๕ ภพ ๓ ๕๓

หมวด ๖

สาราณียธรรม ๖ ๖๑

หมวด ๗

อปริหานิยธรรม ๗ ๖๕

หมวด ๑๐

บารมี ๑๐ ๗๒

สรุปเรื่องพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา ๗๙

การบวช

วันนี้ พูดถึงการบวชก่อน, เพราะท่านทั้งหลายได้บวชในพระพุทธศาสนาด้วยความเสียสละ คือ ต้องเสียสละทรัพย์สินของตัวเองบ้าง ผู้ปกครองสละช่วยบ้าง และต้องเล่าเรียนท่องจำคำที่ขอบรรพชาอุปสมบทให้ได้ ทั้งต้องเสียสละเวลาของชีวิตในการที่เป็นฆราวาส คือผู้ครองเรือน ต้องเสียสละการงานในหน้าที่ของตนมาบวชบ้าง เช่นนี้, เพราะอะไร ? พิจารณาดูจะเห็นได้ว่า เพราะศรัทธาความเชื่อ คือเชื่อว่าบวชเป็นการดี จึงยอมเสียสละต่าง ๆ มาบวช, ส่วนผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ปกครองก็เต็มใจสละช่วยให้การบวชของท่านทั้งหลายได้สำเร็จก็ด้วยความเชื่อว่า การบวชของท่านทั้งหลายเป็นการดี หรือด้วยปสาทะความเลื่อมใสในการบวชด้วยก็ได้. แต่ว่าการบวชนั้นจะเป็นดีที่เรียกว่าเป็นบุญหรือเป็นกุศล ก็เพราะความตั้งใจของผู้บวช, ถ้าผู้ตั้งใจบวชดี, การบวชก็เป็นบุญเป็นกุศล, และเมื่อบวชแล้วได้ตั้งใจศึกษาดีคือเรียนพระวินัยแล้วปฏิบัติตาม และเรียนธรรมสำหรับฝึกหัดใจในทางบุญกุศล เช่นนี้ การบวชก็เป็นบุญหรือกุศล, และเป็นการช่วยสืบพระพุทธศาสนาด้วย ได้ชื่อว่าอุปถัมภ์ คืออุดหนุนพระพุทธศาสนาด้วย. ตรงกันข้ามกับผู้บวชชั่ว. ผู้บวชชั่ว เมื่อบวชก็ไม่ตั้งใจที่จะบวชด้วยดี, เมื่อบวชแล้วก็ไม่ศึกษาคือไม่เรียนและปฏิบัติพระ-

วินัย ไม่เรียนธรรม ไม่ปฏิบัติผิดหัดใจ ชอบจะประพฤติอะไร ก็ประพฤติตามชอบใจ หรือตามกิเลส. บวชเช่นนี้เป็นการทำลายพระพุทธศาสนา. ผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ปกครองอุดหนุนให้ผู้อยู่ในปกครองบวช ถ้าผู้บวชบวชได้ดี, ก็ได้ชื่อว่าอุดหนุนให้สืบพระพุทธศาสนา อุดหนุนให้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เป็นบุญเป็นกุศลสำหรับท่านเองด้วย, แต่ถ้าผู้ช่วยอุดหนุนนั้นตั้งใจอุดหนุนผู้บวชให้เป็นผู้บวชชั่ว, เมื่อบวชแล้วก็ไม่ศึกษาให้ดี ประพฤติล่วงวินัย ไม่ประพฤติไม่ปฏิบัติธรรม, เช่นนี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้อุดหนุนโจรที่ปล้นพระพุทธศาสนา. เพราะฉะนั้น เมื่อท่านทั้งหลายบวชในพระพุทธศาสนา ในเบื้องต้นก็ตั้งใจดีมาแล้ว ต่อไปก็ขอให้ตั้งใจดี คือเรียนพระวินัย และปฏิบัติพระวินัย เรียนธรรมและปฏิบัติธรรมตามสามารถ ให้ได้ชื่อว่าเป็นผู้สืบต่อพระศาสนาอุปถัมภ์พระศาสนา, อย่าบวชประพฤติชั่ว ไม่เรียนวินัยหรือเรียนแล้วไม่ประพฤติตาม กลับประพฤติล่วง ไม่เรียนธรรมและไม่ปฏิบัติตามสมควร.

การบวชนี้ไม่ใช่พึ่งมีมาเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ มีมาก่อนพระพุทธเจ้าตรัสรู้อีก และมีมานมนานจนไม่รู้ว่ามีมาตั้งแต่ครั้งไร. เพราะมีเรื่องเล่าไว้ในเรื่องรามายณ ก็แสดงว่าพราหมณ์แลกษัตริย์ ได้สละทรัพย์สินออกไปบวชชั่วคราวก็มี บวชตลอดไปก็มี, ในเรื่องชาดกก็มีเรื่องที่กษัตริย์หรือโอรสกษัตริย์ออกบวช เช่น ในเรื่องเวสสันดรชาดก พระเวสสันดรก็ไปบวชอยู่ที่เขาวงกต, ก่อนแต่พระพุทธเจ้าได้

เสด็จออกบวช ก็มีคนบวชอยู่ก่อนแล้ว เช่น พระอาฬารดาบส อุทกะดาบส ท่านบวชมาก่อน, จนพระพุทธเจ้าเมื่อทรงผนวชยังได้ไปทรงศึกษาลัทธิของท่านทั้งสอง, และชฎิลพันองค์ มีพระอุรุเวลกัสสป เป็นต้น ท่านก็บวชอยู่ก่อน, ฤๅษีปัญจวัคคีย์ก็บวชอยู่ก่อน, สัญชัยปริพพาชก ที่เป็นอาจารย์เดิมของพระสารีบุตร พระโมคคัลลาน ก็บวชอยู่ก่อน, ทำไมจึงต้องบวชกันเช่นนั้น ? เพราะท่านถือกันว่าเป็นการบำเพ็ญกุศลอย่างหนึ่ง, แต่ว่าก็บวชในลัทธิต่าง ๆ กัน บวชเป็นฤษีบ้าง บวชเป็นปริพพาชกบ้าง บวชเป็นชฎิลบ้าง และยังมีอะไรอื่น ๆ อีก, เพราะฉะนั้น วิธีบวชจึงต่าง ๆ กัน แล้วแต่ความนิยม.

ในชั้นต้นท่านแสดงว่า คนนับถือเทพเจ้าหรือพระเป็นเจ้าว่าเป็นผู้บรรดาล หรือตลอดไปถึงเป็นผู้สร้าง และบรรดาลให้มนุษย์และสัตว์เป็นไปต่าง ๆ, เพราะฉะนั้น จึงได้สั่งสอนกันให้อ้อนวอนให้บูชาพระผู้สร้างหรือเทพเจ้า. เทพเจ้านั้นก็ไม่กำหนดแน่ บางลัทธิก็น้อยองค์ บางลัทธิก็มาก. แต่ภายหลังมา มีบางคนพิจารณาเห็นว่า คนที่เป็นไปต่างกัน คงจะไม่ใช่เพราะอำนาจเทพเจ้า คงเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ซับซ้อนกันมามากมาย และบรรดาลให้เป็นไป, เพื่อจะให้ได้สงบจิตต์เข้าถึงธรรม คือความสงบระงับที่เห็นกันว่าเป็นธรรมที่ดีที่ชอบอย่างละเอียด จึงเป็นเหตุให้บางท่านละบ้านเรือนออกไปบวช, และบางท่านมีความคิดเห็นว่า การอ้อนวอนพระเจ้า แต่ยังเป็นผู้ปกครองบ้านเรือนอยู่ ที่เรียกว่าฆราวาสหรือคฤหัสถ์ ยัง

อ้อนวอนไม่ได้ถึงที่ จึงสละบ้านเรือนออกบวช เพื่อจะเข้าถึงพระเจ้าให้ใกล้ แล้วก็บำเพ็ญตบะไป แต่ก็อ้อนวอนพระเป็นเจ้านั่นแหละ ให้ประทานพร เช่นนี้ฯ

ส่วนพระพุทธเจ้าตามเรื่องไม่ได้แสดงว่าทรงมุ่งเช่นนั้น แสดงว่ามุ่งที่จะหาคุณความดีให้ยิ่งขึ้นไป จึงทรงตัดอาลัยในการครองบ้านเมือง ที่จริงได้ทรงตัดอาลัยในชั้นต่าง ๆ มาตั้งแต่ต้น, เพราะตามเรื่องหรือประวัติแสดงว่า เมื่อพระองค์ประสูติ มีลักษณะอันดี ต้องตามตำราเก่าที่พยากรณ์ว่า ถ้าทรงอยู่ครองฆราวาส จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกทรงผนวชจักได้เป็นศาสดาเอก, เพราะฉะนั้นพระชนกซึ่งเป็นกษัตริย์มหาศาล คือกษัตริย์มั่งมี จึงได้ทำนุบำรุงให้เป็นสุขทั้งกลางวันกลางคืน พร้อมด้วยผู้เล่นด้วย พร้อมด้วยการเล่นต่าง ๆ, ถึงเช่นนั้นพระองค์ก็ไม่ทรงดุ่มหลงไปในการเล่นอย่างเด็ก ๆ เมื่อถึงคราวเล่าเรียนทรงเล่าเรียนได้ด้วยดี, นี้ได้ชื่อว่าทรงสละการเล่นอย่างเด็ก ๆ ในคราวที่พระชนม์ยังเป็นเด็กอยู่ มุ่งเรียนความรู้ตามหน้าที่จนได้ดี, ในครั้งนั้นไม่มีการสอบไล่, แต่ก็ทรงประกาศให้เห็นความรู้ความสามารถ ในที่ประชุมชนที่ประชุมกันอยู่ให้ปรากฏได้, ต่อไปเมื่อทรงมีพระชนมายุเจริญได้ทรงอภิเษกสมรส คือ แต่งงานกับพระชายา มีปราสาทเป็นที่อยู่เหมาะแก่ฤดูทั้งสามปราสาท คือ เหมาะแก่ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน มีสตรีคอยทนุบำรุงให้เป็นสุขทั้งกลางวันกลางคืน มีของกินของใช้บริบูรณ์ ทั้งไม่มีเรื่องหรือไม่มีเหตุอะไรทำ

ให้หวาดระแวงไป ว่าจะมีข้าศึกภายในภายนอกมารุกราน, แต่ถึงเช่นนั้นพระองค์ก็ไม่ทรงลุ่มหลงไปในความสุขที่ประสพ ทรงปฏิบัติกิจการในหน้าที่ของผู้ปกครองให้เป็นไปได้ด้วยดี ไม่มีข้อที่พึงจะติเตียนได้ นักได้ชื่อว่าทรงสละความลุ่มหลงมัวเมาในความสุขทางกาม อย่างที่คนเป็นอันมากปรารถนากัน, ในที่สุดมีพระโอรส คือลูกชายใหญ่ที่จะสืบสายต่อไป, แต่ถึงเช่นนั้นพระองค์ก็ไม่ทรงลุ่มหลงหมกมุ่น ทรงเห็นว่าการปล่อยชีวิตให้จมอยู่ในความสุขเช่นนั้น ที่คนเป็นอันมากปรารถนากัน ไม่ทำชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นกว่าพื้นเพเดิมได้ มีแต่จะทำชีวิตให้จมลงไปในความสุขเช่นนั้นอยู่เสมอ ทั้งทรงพิจารณาเห็นว่า คนที่เกิดมาแล้วไม่ใช่มีชีวิตคงที่อยู่เสมอได้ ต้องมีความแก่เข้ามาครอบงำ ทำให้คนแก่ไปโดยลำดับ และมีความเจ็บเข้ามาครอบงำทำให้คนต้องเจ็บไข้ได้พยาธิ ในที่สุดต้องตายเหมือนกันหมด, เมื่อปล่อยให้ชีวิตจมอยู่ในความสุขเช่นนั้น, ความแก่ ความเจ็บ ความตายเข้ามาครอบงำ ก็ไม่มีอะไรมาช่วยให้พ้นได้, จึงทรงสังเวชสลดจิตด์มุ่งหมายที่จะแสวงหาคุณความดีให้ยิ่งขึ้นกว่าพื้นเพเดิม. พระอาจารย์ท่านแสดงว่า ทรงมุ่งหมายโมกขธรรม ธรรมเป็นที่พ้นหรือความพ้นคือพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย แต่เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่าจะทรงแสวงหาไม่ได้ในเวลาที่ทรงครองบ้านเมืองอยู่ จึงทรงสละการปกครองบ้านเมืองทั้งลูกเมียบ่าวไพร่ทรัพย์สิน ออกไปแสวงหา ที่ท่านเรียกภาษาบาลีว่า มหาภินิกขมน หรือเรียกตามภาษาสันสกฤตว่า

มหาภินิษกรม หรือแผลงเป็นมหาภิเนษกรม ท่านแปลกันว่า ออกเพื่อคุณยิ่งใหญ่, จะรู้เรื่องราวก็อ่านดูได้ในพุทธประวัติ.

พูดถึงศัพท์ว่า บวช น่าจะแผลงมาจากภาษาบาลี ว่า ปพฺพชฺชา, การบวชเรียกว่า ปพฺพชฺชา ผู้บวชเรียกว่า ปพฺพชิต. แปลว่าเว้น หรือออก, ถ้าแปลว่าเว้นก็หมายว่า เว้นจากกิจการของผู้ครองเรือน เว้นจากการเบียดเบียน, ถ้าแปลว่าออก ก็ออกจากการครองเรือน ออกจากการเบียดเบียน ออกไปบำเพ็ญพรต อย่างนักบวช. การบวชมีมาแต่เดิมเช่นนี้.

พระพุทธเจ้าออกทรงผนวช ตามพุทธประวัติที่แสดงมาโดยย่อเป็นเช่นนี้. อยากจะรู้เรื่องดีไปอ่านดูในพุทธประวัติ. เมื่อได้เสด็จออกทรงผนวชแล้ว ได้ทรงบำเพ็ญเพียรทางกายทางใจ, ถ้าว่าตามพระบารมีสิบทัศ ก็คือ ทรงตั้งใจสละพัสดุสิ่งของทรัพย์สินทั้งหมดไม่เกี่ยวข้องพัวพัน เรียกว่าทาน, ทรงตั้งใจเว้นจากความประพฤติชั่วทางกายทางวาจาเรียกว่าศีล, ทรงตั้งใจมั่นในอารมณ์คือทียึดหน่วง อย่างเดียวให้แน่วแน่มั่นคง จนสงบจากกาม คือความใคร่ และจากความชั่วอื่น ๆ ที่เรียกว่าอกุศล เป็นเนกขัมมะ, แล้วทรงน้อมจิตที่ตั้งมั่นไปพิจารณาจนรู้จริงเห็นจริงเป็นปัญญา, เมื่อเอาศัพท์ว่าบารมีมาต่อเข้าเรียกว่า ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี, นี้เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นส่วนเหตุที่ตัดโดยตรง, แต่ก็ต้องอาศัยอุปการธรรม ธรรมที่เป็นเครื่องอุดหนุน คือวิริยะ ความเพียร อุดหนุน ทาน ศีล

เนกขัมมะ ปัญญา เรียกว่าวิริยะบารมี, ขันติความอดทน คืออดทนปฏิบัติไปใน ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา เรียกว่า ขันติบารมี, ความจริงใจในการปฏิบัติเรียกว่าสัจจบารมี, ความตั้งใจมั่นในการปฏิบัติเรียกว่าอธิฐานบารมี, ความเป็นผู้มีจิตต์แผ่เผื่อไม่โกรธแค้นขัดเคืองคนและสัตว์ทั้งหลายทั่วไป เป็นเมตตาบารมี. วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา อุเบกขา ทั้ง ๖ นี้เป็นอุปการะธรรม ช่วยอุดหนุน ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา จึงรวมเป็นบารมี ๑๐, ท่านยังจัดเป็นขั้นต่างกัน บารมีสามัญเป็นขั้นต้น: ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา อุเบกขา เป็นพระบารมีเฉย ๆ บารมีพิเศษ, การปฏิบัติยิ่งขึ้นไปจวนใกล้ที่จะได้ตรัสรู้ จัดเป็นอุปบารมี คือบารมีที่จวนใกล้, การบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ยิ่งยวดขึ้นไปจนถึงได้ตรัสรู้ เป็นปรมัตถบารมี, รวมบารมี ๑๐ แยกเป็น ๓ ขั้น จึงเป็นบารมี ๓๐, พระอาจารย์ท่านพรรณาไว้อย่างนี้, แต่ในที่บางแห่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอง ก็ทรงแสดงอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นส่วนเหตุ หรือรวมเข้าเป็นศีล สมาธิ ปัญญา แต่ความก็ลงกันนั่นแหละ.

ที่นี้ว่าถึงกิเลส เพราะผู้บวชควรจะรู้ศัพท์ว่ากิเลสที่ท่านใช้อยู่ในภาษาพระพุทธศาสนา, ภาษาบาลีเรียกว่ากิเลสะ สันสกฤตเป็นเกลศ. กิเลสแปลว่าเศร้าหมอง เป็นชื่อของความชั่ว หมายความว่าความชั่วที่เป็นเหตุให้เศร้าหมอง, เศร้าหมองอย่างไร ? ทางพระ

ศาสนาแสดงว่า ถ้าพังแต่คนยังไม่ทำดียังไม่ทำชั่ว ก็ไม่จัดว่าเป็นดี ไม่จัดว่าเป็นชั่วได้, ต่อทำดีจึงจัดว่าเป็นคนดี ทำชั่วจึงจัดว่าเป็นคนชั่ว. กิเลสนั่นแหละเป็นเหตุให้บุคคลทำชั่ว, เมื่อทำชั่วก็ทำบุคคลให้เป็นผู้เศร้าหมอง คือต้องเกลือกกลั้วอยู่กับความชั่ว, ความชั่วเป็นเครื่องทำบุคคลให้เศร้าหมอง, นี่ว่าถึงความชั่วทางใจ. ถ้าจะเปรียบก็เหมือนดังเครื่องเศร้าหมองทางกาย, กายของบุคคลคือร่างกาย เมื่อยังไม่มีอะไรมาแปดเปื้อนก็ยังไม่เศร้าหมอง, ต่อเมื่อมีอะไรมาแปดเปื้อนเช่นธุลีละอองอะไรต่าง ๆ ที่เป็นของภายนอกมาแปดเปื้อนก็ตาม ที่ออกมาจากภายในร่างกายก็ตาม ออกมาแปดเปื้อนผิวหนัง, รูปกายหรือร่างกายก็โสโครกมอมแมมเปรอะเปื้อน นั่นเรียกว่ามลทินกาย, จะชำระล้างมลทินกายได้ก็ด้วยอาศัยเครื่องชำระคือน้ำ. ส่วนกิเลสเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทำให้ใจเศร้าหมอง, จะชำระกิเลสเครื่องทำใจให้เศร้าหมองนี้ได้ ก็ด้วยคุณความดี ซึ่งเรียกว่าบุญกุศล. กิเลสนั้นท่านบันเป็น ๓ ชั้น คือกิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้ประพฤติล่วงออกไปทางกาย ทางวาจา เช่น ฆ่าเขา ถือเอาของที่เจ้าของไม่ให้ ประพฤติผิดประเพณีในทางกาม นี่ล่วงออกไปทางกาย, พูดปด พูดส่อเสียดให้เขาแตกกัน พูดหยาบด่าว่าเขาด้วยจิตโกรธ พูดคำหยาบโดนที่ไม่ใช่ถ้อยคำของผู้ดี เหล่านี้เป็นความประพฤติชั่วออกไปทางวาจา, แต่จะประพฤติชั่วออกไปทางกายทางวาจาก็ต้องมาจากใจที่คิดก่อน, ใจที่คิดจะประพฤติชั่วทางกาย ก็ทำออกไปทางกาย, ใจที่

คิดจะประพฤติชั่วออกไปทางวาจา ก็ทำทางวาจา. ใจที่คิดชั่ว ก็คือ อภิชฌา ความมุ่งอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน ไม่เลือกว่าดีชั่ว ผิดถูก นี่อย่างหนึ่ง, พยาบาทความมุ่งปองร้ายผู้อื่น จะต้างชีวิตเขาก็ตาม จะทำให้เขาเจ็บช้ำลำบากก็ตาม นี่อย่างหนึ่ง, มิจฉาทิฏฐิความเห็นผิดจากคลองธรรม คือเห็นดีเป็นชั่ว เห็นชั่วเป็นดี อีกอย่างหนึ่ง. เมื่อความคิดชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นในใจ นั่นได้ชื่อว่ากิเลสเกิดขึ้นครบองค์ใจ อภิชฌา มุ่งที่จะให้ได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน นั่นมาจากโลภะ หรือ โลภ ความอยากได้, พยาบาทมุ่งร้ายผู้อื่น มุ่งต้างชีวิตหรือทำให้เขาเจ็บช้ำลำบาก มาจากโทสะ คือโกรธแค้นเกิดขึ้นในใจ, ทำผิด ๆ ด้วยเห็นเป็นดีเป็นชอบ เช่น ตีหัวเขาเล่น ยิงนกตกปลาเล่น เห็นเป็นสนุก ไม่ได้นึกถึงความลำบากของผู้ถูกทำร้าย หรือกลับเห็นว่าฆ่าเขาตายเป็นการช่วยให้เขาพ้นทุกข์เป็นต้น เรียกว่าเห็นผิดจากคลองธรรม มาจากโมหะ ความหลง. เพราะอะไร ? เพราะถ้าเขามาตีหัวเราเล่น หรือเขามาทำร้ายร่างกายเรา ๆ ก็ไม่ชอบ, เขามาแย่งชิงทรัพย์สินเรา ๆ ก็ไม่ชอบ, เขาเบียดเบียนเรา เราก็ไม่ชอบ. เพราะฉะนั้น อภิชฌา ความมุ่งที่จะให้ได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัว พยาบาทปองร้ายผู้อื่น มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม หรือจากความจริง นั่นแหละเป็นกิเลสอย่างหยาบที่เกิดขึ้นกลุ้มรุมใจ แล้วก็บังคับกายให้ทำทุจริตคือ ชั่วบ้าง ให้วาจาทำทุจริต คือ พูดชั่วบ้าง นี่เป็นกิเลสอย่างหยาบ, ท่านเรียกภาษาบาลีว่า วีติกกมะ คือกิเลสเป็น

เหตุให้ประพฤติล่วง. อีกชั้นหนึ่ง กิเลสที่เกิดขึ้นกลุ้มรุมใจ เพียงแต่เกิดขึ้นในใจ ทำใจให้เดือดร้อนกระวนกระวาย แต่ยังไม่ถึงร้ายแรงที่จะให้ประพฤติล่วงออกไปทางกายทางวาจา เช่น โลภะ ความอยากได้ หรือราคะ ความยินดีชอบใจในของที่ชอบ, เมื่อความโลภอยากได้เกิดขึ้นครอบงำใจ ก็ทำใจให้กระวนกระวายอย่างหนึ่ง, โทสะเกิดขึ้นในใจประทุษร้ายใจทำใจให้เดือดร้อนกระวนกระวายไม่เป็นสุขอย่างหนึ่ง, โมหะ ความหลง คือไม่รู้ตามเป็นจริง หลงงมงายไปต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่ง. แม้ตัณหาทั้ง ๓ คือ กามตัณหา ดิ้นรนเพื่อให้ได้ ภวะตัณหา ดิ้นรนเพื่อให้เป็น วิภวะตัณหาดิ้นรนเพื่อให้เสื่อมให้สูญ ก็เป็นกิเลสที่เกิดขึ้นครอบงำใจ ทำใจให้เดือดร้อนกระวนกระวาย ท่านเรียกภาษาบาลีว่า ปริยุฏฐานะกิเลส กิเลสที่เกิดขึ้นครอบงำใจหรือตั้งอยู่ในใจ. อีกชั้นหนึ่ง กิเลสอย่างละเอียดที่นอนจมอยู่ ได้แก่ ความชอบใจ แต่ยังไม่แสดงอาการออกมา ยังนอนจมอยู่เรียกว่าราคะอย่างหนึ่ง, ความไม่ชอบใจอันนอนจมอยู่ยังไม่แสดงอาการออกมาเรียกว่าปฏิฆะอย่างหนึ่ง, ความไม่รู้ คือไม่รู้ถูกตามความเป็นจริง เรียกว่าอวิชชาอย่างหนึ่ง. ราคะอย่างละเอียด หรือกาม ความใคร่อย่างละเอียด ที่นอนจมอยู่ยังไม่แสดงอาการออกมา เรียกว่าอาสวะ แต่ถ้าแสดงอาการออกมา ราคะหรือกามะก็แสดงอาการออกมา เป็นโลภะหรือราคะ ที่มีอาการยินดีชอบใจใคร่สิ่งนั้นสิ่งนี้, ปฏิฆะแสดงอาการออกมาก็เป็นโทสะ, อวิชชาแสดงอาการออกมาก็มาเป็นโมหะ

คือความหลง. โลภะหรือราคะ ถ้าแรงก็แสดงออกมาเป็นอภิชฌา, โทสะ เมื่อแรงขึ้นก็แสดงออกมาเป็นพยาบาท โมหะเมื่อแรงขึ้นก็แสดงออกมาเป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะฉะนั้น กิเลสจึงเป็น ๓ ชั้น คือ อย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด. ท่านแสดงว่า ศีลเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ, สมาธิเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างกลาง, ปัญญาเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างละเอียด เป็นคู่ปรับกัน. การบวชขั้นต้นก็เพื่อบำเพ็ญศีล คือทำศีลให้บริบูรณ์ สำหรับจะได้กำจัดกิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้ประพฤติล่วงทางกาย ทางวาจา, ส่วนกิเลสอย่างกลางที่เกิดขึ้นกลุ้มรุมใจนั้น จะกำจัดได้ก็ด้วยสมาธิ คือตั้งจิตมั่นในอารมณ์เดียวจนแน่วแน่, จะกำจัดกิเลสอย่างละเอียดก็ด้วยปัญญา. นั่นไว้ศึกษาต่อไป.

๓/๗ ต.ค. ๒๔๙๓

อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน

และสัจจธรรม

วันนี้ ว่าถึงอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน หรือแสดงธรรมสั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนา.

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ

๑. สั่งสอนเพื่อให้รู้ หมายถึงเข้าใจด้วย พระบาลีแสดงข้อนี้ไว้ว่า อภิญญาย โข โส ภควา ธมฺมํ เทเสติ โน อนภิญญาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อรู้ ไม่ทรงแสดงธรรมเพื่อไม่รู้.

๒. พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมมีเหตุ ซึ่งหมายความว่ามีเหตุมีผล ไม่ใช่แสดงส่ง ๆ ไป ไม่มีเหตุมีผล ได้ในภาษาบาลีว่า สนิทานํ ธมฺมํ เทเสติ โน อนิทานํ ทรงแสดงธรรมมีนิทาน ซึ่งแปลว่าเหตุ หมายความว่าเหตุที่จะให้ผล ไม่ทรงแสดงธรรมไร้เหตุ. ศัพท์ว่านิทานนั้น เราเอามาพูดกันหมายถึงเรื่องต่าง ๆ แต่ก็นับว่าเป็นเหตุ, เพราะเมื่อแสดงนิทานหรือเรื่องต่าง ๆ ไปแล้ว ผู้ฟังรู้เรื่อง ก็เข้าใจถึงผลที่มีเพราะเหตุว่าเป็นอย่างไร. คนไม่เข้าใจก็ไปหมายเอานิทานว่าเรื่อง, ที่จริงก็ถูก เพราะเรื่องนั่นแหละเป็นเหตุที่ให้ผล, เพราะเมื่อคนฟังนิทานเป็นเหตุแล้วรู้ความเข้าใจความเป็นผล, นี่อีกข้อหนึ่ง.

๓. เมื่อทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้เพื่อเข้าใจ และมีเหตุผลเช่นนี้แล้ว. ผู้ฟังปฏิบัติตามย่อมประสพผลด้วยตนเอง ไม่ต้องรอใครมา

หยิบยื่นให้ ได้ในภาษาบาลีว่า สปฺปาฏิหาริยํ ธมฺมํ เทเสติ โน อปฺปาฏิหาริยํ ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาร ไม่ทรงแสดงธรรมไร้ปาฏิหาร เพราะปฏิบัติเหตุแล้วได้ผลในชาตินี้เอง ไม่ต้องรอไปถึงชาติหน้า เช่นการเว้นจากฆ่ากันและกัน เป็นเหตุก็ให้ผลเป็นคนที่มีใจเมตตากรุณา เป็นที่ไว้วางใจของผู้อื่นว่าจะไม่ฆ่า เช่นนี้เป็นต้น.

พระพุทธศาสนาทรงแสดงธรรมด้วยอาการ ๓ อย่างนี้ ตรงกันข้ามกับบางศาสนาที่เป็นแต่สอนให้เชื่อเท่านั้น ไม่ต้องการให้รู้ให้เข้าใจ เป็นแต่เชื่อตามคำสั่งสอนก็เป็นแล้วกัน และยังเรียกผู้ที่ไม่ปลงใจเชื่อว่าเป็นผู้เชื่อน้อย หรือมีความเชื่อน้อยอีก. เพราะพระพุทธเจ้าสอนให้รู้ ไม่ใช่สอนให้ไม่รู้ จนถึงเข้าใจมีเหตุมีผล เมื่อบุคคลมาปฏิบัติเองก็ได้ประสพผลในปัจจุบันนี้ ไม่ต้องไปรอถึงชาติหน้า ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว. เพราะเหตุนี้แหละ พระพุทธเจ้าเมื่อประกาศหรือแผ่พระศาสนา ในชั้นต้นจึงได้เสด็จไปสั่งสอนแก่นักบวชด้วยกัน เช่น ทรงแสดงคำสั่งสอนแก่พระปัญจวัคคีย์, ต่อไปก็ทรงแสดงธรรมสั่งสอนแก่ชฎิล ๑,๐๐๐ องค์ ต่อไปก็ทรงสั่งสอนแก่ปริพพาชกเก่า ที่มีพระสารีบุตร พระโมคคัลลาน เป็นต้น ต่อไปก็ทรงสั่งสอนแก่พระเจ้าแผ่นดินและอำมาตย์ พราหมณ์, ยังไม่ทรงแสดงคำสั่งสอนแก่คนสามัญ หรือจะเรียกว่าชั้นต่ำก็ได้. ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ? เพราะพระพุทธเจ้าสอนให้รู้มีเหตุผล คนปฏิบัติตามย่อมได้ประสพผลได้ด้วยตนเอง จึงจำต้องแสดงแก่นักบวชด้วยกัน ที่มุ่งจะรู้มุ่งจะเข้าใจและ

ต้องการรู้เหตุรู้ผล ต้องการปฏิบัติ ถึงพระเจ้าแผ่นดินอำมาตย์และพวกพราหมณ์ก็เป็นผู้ควรแก่เรียน อาจจะฟังรู้เข้าใจได้ง่ายกว่าคนสามัญที่ไม่ได้ควรแก่เรียน และจะรู้จักเหตุผลได้ดี จนถึงปฏิบัติได้ประสพผลด้วยตนเอง. ส่วนบางศาสนาสอนให้เชื่อไม่ใช่สอนให้รู้ และก็ไม่มีเหตุมีผล สอนแต่ให้เชื่อเท่านั้น. และอ้างว่า ถ้าเชื่อแล้วตายไปจะได้ไปเกิดในสวรรค์, ถ้าไม่เชื่อตายไปจะไปเกิดในนรก, ไปอ้างเอาชาติหน้าเท่านั้น, เพราะฉะนั้น จึงสอนคนสามัญหรือชั้นต่ำ ๆ ได้สดวก, เพราะเขาไม่ต้องการใช้ปัญญาพิจารณา. แม้ว่าเมื่อคนที่เชื่อคำสั่งสอนของศาสดาเช่นนั้น ในชั้นต้นจะมีน้อยแต่ต่อ ๆ ไปหลายชั่วอายุคนเข้า ก็มีลูกหลานสืบ ๆ กันไป, คนที่เชื่อศาสนาของศาสดาเช่นนั้นก็มาก ๆ ออกไป, จนถึงบางศาสดาสอนไม่ให้พิจารณาคำสอนของศาสดานั้น. ตรงกันข้ามกับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้เชื่อพระองค์ แต่สอนให้รู้และมีเหตุมีผล, คนปฏิบัติตามได้ประสพด้วยตนเอง ตั้งแต่ชาตินี้ไปทีเดียว. เพราะฉะนั้นการแผ่ศาสนาของพระพุทธเจ้าจึงต่างกันกับศาสดาอื่น คือทรงแผ่ไปในคนชั้นสูง หรือคนควรแก่เรียนก่อน, และก็สอนด้วยปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง คือให้รู้จริงเห็นจริง. การสอนแสดงประโยชน์อย่างยิ่งจะไปแสดงแก่คนสามัญไม่ใช่ควรแก่เรียน เขาจะรู้จะเข้าใจได้อย่างไร. แต่ถึงเช่นนั้น ศาสดาบางคนก็ยังแสดงว่า เพราะศาสนาของเขาแท้ แม้แสดงแก่คนชั้นต่ำ, คนชั้นต่ำเชื่อ, ต่อไปคนชั้นสูง

ก็เชื่อตามไป. แต่พระพุทธเจ้าสอนแก่คนชั้นสูง คือคนคงแก่เรียน แล้วต่อไปถึงคนชั้นสามัญถึงคนชั้นต่ำ. พระพุทธเจ้าสอนพระศาสนาแก่คนชั้นสูง และสอนด้วยปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่งก่อน, แต่เพราะถ้าทรงสอนเท่านั้น ก็ไม่ทั่วถึงคนชั้นต่ำลงมา, เพราะฉะนั้น จึงทรงพระกรุณาแสดงธรรมต่ำลงมา ซึ่งเรียกว่าสัมปรายิกัตถประโยชน์ภายภาคหน้า แต่โดยตรงก็ทรงแสดงประโยชน์สำหรับหมู่นั่นเอง คือแสดงธรรมแก่คนที่อยู่ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ เพื่อให้เขาประพฤติดีประพฤติชอบต่อกัน. เมื่อเขาตั้งใจประพฤติดีประพฤติชอบต่อกันแล้ว, นั่นเองเป็นบุญเป็นกุศล และจะให้ผลเป็นสุขในภายภาคหน้า คือตั้งแต่ตายไปแล้วด้วย, เมื่อมุ่งถึงประโยชน์ชาติหน้า จึงเรียกว่าสัมปรายิกัตถประโยชน์ในภายหน้า แต่โดยตรงก็เพื่อประโยชน์แก่คนที่อยู่ด้วยกันเป็นหมู่นั่นเอง. ถึงเช่นนั้นก็ยังมีคนเป็นอันมากที่ยังตั้งเนื้อตั้งตัวไม่ได้, ถ้าพระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงธรรมสั่งสอนสำหรับคนเช่นนั้น, คนเช่นนั้นก็ขาดประโยชน์ไป, เพราะฉะนั้น จึงทรงแสดงคำสั่งสอนเถือนลงมาอีกชั้นหนึ่ง เพื่อจะให้คนที่ยังตั้งตัวไม่ได้ให้ตั้งตัวได้ด้วยดีในปัจจุบัน อันเรียกว่าทิฏฐธรรมิกัตถ คือประโยชน์ในปัจจุบัน. เพราะฉะนั้น เมื่อรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเข้าแล้วจึงนับเป็น ๓ ชั้น ชั้นสูงสอนปรมัตถประโยชน์อย่างยิ่ง และสอนแก่คนที่คงแก่เรียน เช่น พวกนักบวช พระเจ้าแผ่นดิน อำมาตย์ พราหมณ์ ต่อมาจึงทรงสั่งสอนแก่คนชั้นกลางที่อยู่ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ ให้ตั้ง

ใจประพฤติดีประพฤติชอบต่อกัน ต่อลงมาจึงสอนให้คนที่ยังตั้งตัวไม่ได้ตั้งตัวได้ในบัจจุบัน. เพราะฉะนั้น จึงจัดประโยชน์เป็น ๓ คือ ปรมัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ นี่เป็นหลักทางพระพุทธศาสนา. ถ้าพระพุทธเจ้าสอนปรมัตถประโยชน์แก่คนชั้นต่ำหรือคนสามัญที่ไม่คงแก่เรียน เขาก็ไม่รู้ไม่เข้าใจ, แม้จะแสดงเหตุผลเขาก็ไม่รู้ไม่เข้าใจอยู่นั่นเอง, เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาจะปฏิบัติปฏิบัติชอบอย่างไรได้ ก็เป็นอันไม่ได้รับประโยชน์, ทรงแสดงธรรมสั่งสอนก็เสียประโยชน์เปล่า ทรงเหนื่อยเปล่า. มีคนทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ทำไมจึงทรงแสดงธรรมสั่งสอนแก่พระสาวกมาก ต่อลงไปก็แสดงแก่คนที่เป็นชั้นกลาง แสดงแก่คนสามัญน้อย. พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามเป็นคำเปรียบว่า เหมือนดังคนมีนา ๓ อย่าง นาอย่างดี นาอย่างกลาง นาอย่างเลว, เจ้าของนาจะทำนาอะไรก่อน ก็ต้องทำนาอย่างดีก่อนเพื่อให้ได้ผล, เมื่อทำนาอย่างดีเสร็จแล้ว ยังมีเวลาเหลืออยู่ก็ทำนาอย่างกลาง เพราะอย่างไร ๆ ก็คงได้ผลดีกว่าไม่ได้เมื่อเหลือเวลาต่อไปอีก ก็ทำนาอย่างเลว เพราะถึงอย่างไร ๆ ก็จะได้ผลบ้าง หรือไม่ได้ก็ยังเป็นอาหารของสัตว์เช่นวัวควาย.

คำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ๆ ด้วยพระโอษฐ์ คือปาก, ให้ผู้ฟัง ๆ ด้วยหูแล้วก็พิจารณาเนื้อความไปจนเกิดความเข้าใจ, เพราะในครั้งนั้น หนังสือยังไม่แพร่หลาย, คนเรียนหนังสือก็ยังมีน้อย, และก็ใช้ทรงแสดงสั่งสอนด้วยภาษามคธ คือภาษาของชาวมคธ, เพราะ

เวลานั้นประเทศมคธเป็นประเทศใหญ่มีคนมาก, เขาใช้ภาษามคธเป็นคำพูดกันแพร่หลาย, เพื่อประโยชน์ที่จะให้คนฟังเข้าใจรู้กันได้มาก ๆ หรือเข้าใจได้ง่าย ๆ จึงทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยภาษามคธ. ภาษาคือคำพูดกับธรรมไม่ใช่อันเดียวกัน, ธรรมคือตัวสัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริง มีประจำอยู่ในโลกไม่ว่างเว้น แต่ว่าไม่ปรากฏแก่คนที่ไม่สนใจ ไม่ได้ค้นหา ไม่ได้ปฏิบัติ, ต่อเมื่อบุคคลสนใจค้นหาปฏิบัติจึงจะได้พบธรรม คือสัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริงนั่นเอง, เช่นพระพุทธเจ้าได้ทรงมุ่งหมายทรงค้นและทรงปฏิบัติ เมื่อทรงแสดงคำสั่งสอนด้วยภาษามคธ ภาษามคธจึงเป็นภาษาศาสนา ซึ่งแสดงสัจจธรรมที่เป็นจริง. ในภายหลังมานี้ พระศาสนาที่แสดงสัจจธรรมแพร่หลายไปในประเทศอื่น ๆ เช่นแพร่หลายไปในประเทศลังกา. ชาวลังกาได้ความเชื่อความเลื่อมใส ก็แสดงคำสั่งสอนธรรมนั้นไปด้วยภาษาลังกา, ครั้นแผ่มาถึงประเทศไทย, ผู้เรียนธรรม คือสัจจธรรม ได้ความรู้ความเข้าใจ ก็แสดงคำสั่งสอนธรรมกันด้วยภาษาไทย, ต่อไปในประเทศยุโรป เขาก็แสดงไปด้วยภาษาต่าง ๆ แต่ก็มุ่งแสดงสัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริงนั่นเอง. สัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริงคงที่จะแสดงให้รู้ด้วยภาษาอะไรก็ได้. แต่ครั้งก่อนและที่ประเทศลังกาท่านพระอาจารย์มักจะแสดงธรรมด้วยภาษามคธ ซึ่งเราเรียกว่าภาษาบาลีในบัดนี้ เพราะคนลังกาในครั้งนั้นรู้ภาษามคธ หรือภาษาบาลีกันมาก. คนไทยเราเมื่อจะเรียนธรรมคือสัจจธรรม ก็ต้องเรียนภาษา

บาลี ที่ประกาศแสดงสัจจธรรม ไม่เช่นนั้นก็ไม่ได้เปิดประตูเข้าไปหาสัจจธรรม, แต่ภายหลังมานี้คนรู้สัจจธรรมในชั้นต้นมาก และคนรู้ภาษาบาลีหรือภาษามคธน้อย จึงมักแสดงประกาศสัจจธรรมกันด้วยภาษาไทย, ในลังกาเขาก็แสดงด้วยภาษาลังกา, ในยุโรปเขาก็แสดงกันด้วยภาษาของชาวยุโรปชาติหนึ่ง ๆ

สัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริง แยกออกได้เป็นสอง คือสัจจธรรมในทางโลกอย่างหนึ่ง สัจจธรรมในทางธรรมอย่างหนึ่ง. สัจจธรรมในทางโลกก็ได้แก่เหตุผลที่มีที่เป็นอยู่ในโลก เช่น ฝนตกดินเปียก แดดออกดินแห้ง หรือพ้าผ่า สิ่งที่ถูกพ้าผ่าทลายหักพัง, นี่เป็นสัจจธรรมธรรมที่เป็นจริงในทางโลก, เมื่อผู้สนใจจะรู้สัจจธรรมในทางโลก เขาก็เรียนเหตุผลในทางโลกกัน จนจับได้อย่างละเอียด นำมาทำของที่ยังไม่มีไม่เป็น ให้มีให้เป็นขึ้น เช่น เรือบิน เรือดำน้ำ เป็นต้น. ส่วนสัจจธรรมที่เป็นในทางธรรมนั้น ก็คือ สัจจธรรมที่มีบุคคล. บุคคลตามธรรมดา ว่าตามทางพระพุทธศาสนายังไม่เป็นคนดีคนชั่ว เมื่อยังไม่ได้ทำอะไร ไม่ได้พูดอะไร ไม่ได้คิดอะไรที่เป็นดีหรือเป็นชั่ว, พึงนึกดูเด็ก ๆ เมื่อเขายังไม่รู้จักดีชั่วผิดถูก เขาก็ไม่แสดงอาการดีอาการชั่วออกมาให้ปรากฏ เป็นแต่แสดงอาการอย่างเด็ก ๆ ที่ไม่นิยมยึดถือกันว่าเป็นดีเป็นชั่ว, ต่อเมื่อบุคคลนั้นแหละเป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้ว ทำดีออกไปเป็นเหตุ ก็ปรากฏผลให้เป็นคนดี, ทำชั่วออกไปเป็นเหตุ ก็ปรากฏเป็นคนชั่ว, นี่เป็นสัจจธรรมในภายใน หรือสัจจธรรม

ทางธรรม และมีที่บุคคล ตลอดจนถึงมรรคผลนิพพานอันเป็นสัจจ-ธรรมชั้นสูง ก็ปรากฏที่บุคคลนั่นเอง, ถ้าไม่มีบุคคล มรรคผลนิพพานก็ไม่ปรากฏ ดีชั่วจึงปรากฏที่บุคคล. เหตุผลที่มีที่บุคคลนี่แหละเป็นสัจจธรรมทางธรรม, ถ้าออกไปเกี่ยวข้องกับโลกธาตุ เป็นสัจจธรรมทางโลก. ทางพระพุทธศาสนามุ่งแสดงสัจจธรรมเกี่ยวกับคนเป็นใหญ่ ไม่ได้มุ่งสอนทางโลก หรือเหตุผลทางโลก. เพราะอะไร เพราะว่าคนที่แม้จะรู้จักเหตุผลทางโลกแล้ว นำมาประกอบให้เป็นสิ่งต่าง ๆ ขึ้น และทำมาใช้ในทางชั่ว เช่นทำดายด้างกันก็ได้ผลชั่วเป็นทุกข์. แต่ถ้าคนเป็นคนดีแล้ว นำสิ่งของที่ทำขึ้นมาทนุบำรุงกันก็ได้ผลดีเป็นสุข, หลักสำคัญจึงอยู่ที่คน, ถ้าคนรู้จักเหตุผลทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่วแล้ว ต้องการผลดีไม่ต้องการผลชั่ว ก็จะได้ทำเหตุที่ดีเพื่อจะได้ผลดี ไม่ทำเหตุที่ชั่วเพื่อจะไม่ต้องได้ผลชั่ว ทั้งสำหรับตัว ทั้งสำหรับคนที่อยู่ด้วยกัน เมื่อคนมุ่งทางธรรมอยู่เช่นนี้อยู่ด้วยกัน แม้จะมีสิ่งของที่ไม่ได้เกิดขึ้นใช้ทันสมัย ก็อยู่ด้วยกันเป็นสุข ไม่เบียดเบียฬกัน, แต่ถ้าไม่มีหลักธรรมในคนแล้ว อยู่ด้วยกันเป็นทุกข์เพราะเบียดเบียฬกัน. พระพุทธเจ้ามุ่งสอนคนให้เป็นคนดี ไม่ให้เป็นคนชั่ว จึงทรงแสดงสัจจธรรม ที่บุคคลตั้งแต่เบื้องต้นไปจนถึงเบื้องสูง.

๒/๘ ต. ค. ๒๕๙๓

พระพุทธคุณบท วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน

ต่อนี้ว่าถึงพุทธคุณอีกบทหนึ่ง คือ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน. วิชชาในทางพระพุทธศาสนาท่านหมายเอาสูง คือรู้แจ่มแจ้ง แต่ภาษาไทยเราเอามาใช้ต่ำ ๆ เป็นประเภทของความรู้อย่างหนึ่ง ๆ เช่นวิชชาทางหนังสือ วิชชาทางหัตถกรรม วิชชาทางกสิกรรม นั่นไม่ตรงตามศัพท์วิชชาของทางพระศาสนา. วิชชาทางพระศาสนาท่านมุ่งเอาวิชชา ๓ หรือวิชชา ๘ แต่โดยมากท่านมุ่งถึงวิชชา ๓ คือ:-

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ที่ระลึกไปได้ถึงชั่ว คือกายที่เคยอยู่ในปางก่อน ตั้งแต่ชาติ ๑ ๒ ชาติ ๓ ชาติ ๔ ชาติ ๕ ชาติ จนนับไม่ถ้วน มาจนถึงปัจจุบัน นี่อย่างหนึ่ง.

จุตูปปาตญาณ รู้จุติและอุปบัติ คือ จุติได้แก่ความเคลื่อน อุปบัติแปลตามศัพท์ว่า เข้าถึง ได้แก่ความเกิด คือเคลื่อนจากภพอันหนึ่งแล้วมาเกิดในภพอีกอันหนึ่ง. ความเคลื่อนจากภพอันหนึ่งเรียกว่าจุติ, ความเกิดหรือเข้าถึงภพอีกอันหนึ่งเรียกว่าอุปบัติหรืออุปปาต. จุตูปปาตญาณ ความรู้จุติความเคลื่อนและอุปปาตะความเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลาย ว่าเป็นต่างกันด้วยอำนาจกรรม คือ สัตว์ประพฤติทุจริตทางกายทางวาจาทางใจ มีความเห็นผิด ประกอบกิจการงานตามความเห็นผิด เมื่อจุติเคลื่อนจากภพหนึ่งไปเกิดอีกภพหนึ่ง ก็เข้าถึงอบายทุคคติวินิบาต, ส่วนสัตว์ที่ประกอบด้วยสุจริตทางกาย

ทางวาจาทางใจ มีความเห็นถูกประกอบกิจการตามความเห็นถูก เมื่อเคลื่อนจากภพหนึ่งเข้าถึงหรือเกิดในอีกภพหนึ่ง ก็เข้าถึงสุคติคือที่ไปอันดีโดยสวรรค์. คนในปัจจุบันนี้ที่เป็นคนเกิดในชาติมนุษย์เหมือนๆกัน มากมายก่ายกอง ทำไมจึงแปลกกัน บางคนมีรูปพรรณสัณฐานดี บางคนมีรูปพรรณสัณฐานปานกลาง บางคนมีรูปพรรณสัณฐานเลวทราม, บางคนยากจน บางคนปานกลาง บางคนโง่, บางคนเกิดในสกุลสูง บางคนเกิดในสกุลปานกลาง บางคนเกิดในสกุลต่ำ, บางคนมั่งมี บางคนปานกลาง บางคนยากจนขัดสน. ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า เพราะกรรม: กรรมจำแนกสัตว์ให้ประณีตคือดีและเลวต่างกัน, คนสามัญเช่นเรา ๆ นี้ ย่อมไม่รู้ความเป็นไปต่าง ๆ กันของคนเรา, แต่พระพุทธเจ้าทรงทราบ เพราะเห็นสัตว์ทั้งหลายที่เคลื่อนจากภพหนึ่งแล้วเกิดในอีกภพหนึ่งเป็นต่าง ๆ กัน เพราะกรรมจำแนกให้เป็นไป นี่เป็นญาณที่สอง.

อาสวักขยญาณ ญาณที่รู้สิ้นอาสวะ อาสวะก็ได้แก่กามาสวะ อาสวะคือความใคร่, ภวาสวะ อาสวะคือความเป็น, อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ความไม่รู้ตามเป็นจริง, ที่เรียกว่าอาสวะ เพราะนอนจมอยู่, จมอยู่ที่ไหน, ก็จมอยู่ที่จิตนั่นแหละ. กามาสวะ อาสวะคือกาม ภวาสวะ อาสวะคือภพ มีก็เพราะอวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ไม่รู้ตามเป็นจริง. ใคร่อะไร ก็ใคร่สิ่งที่ชอบ, เป็นอะไรก็เป็นภพที่ตัวชอบ, แต่ถ้าพังอาสวะยังจมอยู่ คนสามัญเห็นไม่ได้ เห็น

ได้แก่อาสวะที่พุ้งขึ้นมา คือกามาสวะ อาสวะคือกามพุ้งขึ้นมาก็ออกมาใคร่: คือรนไปเพราะใคร่สิ่งนั้นสิ่งนี้สิ่งโน้นเป็นกามตัณหา, อาสวะคือภพพุ้งขึ้นมา ก็มารนไปเพื่อเป็นโน่นเป็นนี่เป็นนั้น เป็นภวตัณหา, อวิชชา ความไม่รู้ตามเป็นจริง เมื่อพุ้งขึ้นมาก็มาเป็นโมหะคือความหลง ถ้าจะส่งเคราะห์เข้าในตัณหา ๓ ก็อาจจะส่งเคราะห์เข้าในวิภวตัณหา คือรนไปเพื่อให้เสื่อมเสียสิ่งที่ตัวไม่ชอบ ภพที่ไม่ชอบ แต่ว่าไม่สู้ตรง, โดยตรงก็คือออกมาหลงพุ้งขึ้นเพราะหลง ไม่รู้เท่าตามเป็นจริงในอารมณ์ที่ได้มาประสพ. กามาสวะที่พุ้งออกมาเป็นกามตัณหา ถ้าแรงออกไปก็เป็นอภิชฌาวิสมโลภ, ภวาสวะที่พุ้งขึ้นมาเป็นภวตัณหา ถ้าแรงออกไปก็อยากให้เป็นนั้นเป็นนี่เป็นโน่นต่าง ๆ จนประพฤติชั่วประพฤติผิดทางกายทางวาจา, อวิชชาสวะที่พุ้งขึนมาเป็นโมหะความหลง ถ้าแรงหนักเข้า ออกมาเห็นผิดจากความจริง. พุ้งขึ้นมาเพราะอะไร? เพราะอารมณ์มาประสพ. อารมณ์คืออะไร คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมะคือเรื่องราว: รูปมาประสพตา เสียงมาประสพหู กลิ่นมาประสพฆานะ รสมาประสพลิ้น โผฏฐัพพะมาประสพกาย ธรรมะคือเรื่องราวมาประสพมนะ, ถ้าชอบใจก็อยากได้ แรงขึ้นไปก็มุ่งที่จะให้ได้ ดันรนจนถึงไม่เลือกผิดถูกดีชั่ว, ภวะก็เหมือนกันคือ เมื่อมารู้ว่าความเป็นอย่างไรดี ก็อยากเป็นอย่างนั้น แล้วก็พยายามขวนขวายที่จะให้เป็นเช่นนั้น ไม่เลือกดีชั่วผิดถูก, โมหะความหลง เมื่อออกมา ก็หลงจนเห็นผิดเป็นชอบ เห็น

ชอบเป็นผิด, แม้กิเลสที่เป็นส่วนหยาบจะสงบ แต่ว่าส่วนละเอียดที่เป็นอาสวะยังจมอยู่ยังไม่หมด. คนนอนหลับย่อมมีกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ แต่ไม่แสดงอาการออกมา ต่อเมื่ออารมณ์มาประสพ, อาสวะเหล่านั้นจึงฟุ้งขึ้น, เหมือนดังตะกอนที่นอนอยู่ภายใต้น้ำ, เมื่อภาชนะน้ำกระเทือน ตะกอนก็ฟุ้งขึ้นทำให้น้ำขุ่น, ถ้าภาชนะกระเทือนแรงขึ้น น้ำก็หก ตะกอนก็หกออกมาตามน้ำ. พระพุทธเจ้าทรงรู้จักอาสวะ อาสวสมุทัย เหตุให้เกิดอาสวะ อาสวนิโรธ ความดับอาสวะ อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา หรือมรรค ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินถึงความดับอาสวะ จึงสิ้นอาสวะ ได้ชื่อว่าอาสวักขยญาณ.

ส่วนญาณที่ต้น: ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณระลึกถึงภพหรือกายที่เป็นอยู่ในปางก่อน ถ้าจะเทียบกับเราเองที่เป็นคนสามัญในบัจจุบัน ก็นึกเทียบเอาได้ คือ เมื่อเราแรกเกิดมาก็เป็นเด็กเล็ก แล้วก็เป็นเด็กใหญ่ แล้วก็เป็นหนุ่มเป็นสาว แล้วก็เป็นผู้ใหญ่ ต่อไปเป็นคนแก่คนเฒ่า ในที่สุดก็ตาย, เมื่อเห็นได้ตามเป็นจริงเช่นนี้แล้ว ความยึดถือรูปกายหรือภพที่เป็นอยู่ ก็จะบรรเทาเบาบางลงได้บ้าง, เมื่อพิจารณาถึงความเป็นต่าง ๆ ของคนที่เกิดมาว่าเป็นด้วยอำนาจกรรมที่ทำไว้ ก็ลองนึกดูเมื่อเรายังเป็นเด็ก ๆ, บางคราวผู้ใหญ่ชมว่าดี บางคราวผู้ใหญ่ติและลงโทษ เพราะอะไร? เมื่อผู้ใหญ่ชมว่าดี นั่นก็เพราะเราทำดี เมื่อผู้ใหญ่ติหรือลงโทษ นั่นก็เพราะเราทำชั่วเป็นคราว ๆ เปลี่ยนกันมา, แม้ในบัดนี้และต่อไปข้างหน้าก็จะเป็นเช่นนั้น,

เมื่อพิจารณาเห็นตามเป็นจริงเช่นนี้แล้ว ก็จะได้บรรเทาความประพฤติทุจริต ละความเห็นผิด ละความประกอบกิจการงารตามความเห็นผิดประพฤติสุจริต ทำความเห็นชอบให้เกิดขึ้น ประกอบกิจการงารตามความเห็นชอบ เช่นนี้แล้ว ในปัจจุบันนี้เราก็จะมีภพที่ดีประจำอยู่ที่เรา, ถ้าถึงคราวสิ้นชีวิต ภพที่ดีที่เป็นอยู่ในบัดนี้แหละ ก็จะเลื่อนไปในภพภายภาคหน้า ให้เป็นภพที่ดีต่อไป.

ต่อไปนี้ว่าถึงวิชชา ๘ ที่มาในพระพุทธคุณว่า วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน อีกนัยหนึ่ง.

วิชชา ๘ นั้น ท่านแสดงไว้ว่า รู้อริยสัจจ์ ๔ (รู้ทุกข์ รู้เหตุเกิดทุกข์ รู้ความดับทุกข์ คือดับตัณหา รู้ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินถึงความดับทุกข์คือมรรค ๘), รู้ปุพพันตะ คือส่วนเบื้องต้น ได้แก่อดีต คือเรื่องที่ล่วงมาแล้ว, รู้อปรันตะ คือส่วนเบื้องปลาย คือเรื่องที่ยังไม่มาถึง, รู้ปุพพันตาปรันตะ คือรู้ทั้งส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ได้แก่รู้ทั้งอดีตรู้ทั้งอนาคต, รู้ปฏิจจสมุปบาท คือรู้ธรรมอันอาศัยกันและกันเป็นไปโดยลำดับเหมือนดังลูกโซ่ จึงรวมเป็นแปด.

รู้ปุพพันตะ ส่วนเบื้องต้น ท่านแสดงว่ารู้จักเหตุที่ให้ผลในปัจจุบันและสืบต่อไป.

รู้อปรันตะ คือส่วนเบื้องปลาย หรือรู้อนาคต ท่านแสดงว่ารู้จักผลในปัจจุบันและต่อไปว่า มีเพราะเหตุที่ได้ทำไว้ในเบื้องต้น.

รู้จักทั้งปุพพันตะ อปรันตะ คือรู้ทั้งอดีตทั้งอนาคต ก็คือรู้จัก

สาวหาเหตุในอดีตแล้ว ส่งไปถึงผลในอนาคตและรู้ผลในอนาคต แล้วสืบสาวเข้าไปหาเหตุในอดีตว่าเป็นไปอย่างไร, แต่แสดงอย่างนี้เป็นไปในทางโลก ทางที่เกี่ยวข้องกับคนธรรมดาอันเป็นเหตุให้ฉลาดในเหตุและผล ไม่ถึงกับจะเป็นวิชชา คือความรู้แจ่มแจ้ง.

ถ้าว่าถึงวิชชาคือความรู้แจ่มแจ้ง อันต่อเนื่องมาจากรู้อริยสัจจ์, ก็ควรสันนิษฐานว่า รู้ปุพพันตะก็คือรู้ส่วนเบื้องต้น ได้แก่รู้อดีต คือรู้ว่า เรื่องที่ล่วงแล้วก็แล้วกันไป ไม่ไปหมกมุ่นมัวเมาอยู่กับเรื่องที่ล่วงมาแล้ว. คนที่ไม่รู้จักอดีต ไปคิดถึงเรื่องที่เป็นอดีต และก็ไปมัวเมาหมกมุ่นอยู่ จนถึงเกิดยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง หลงมัวเมาบ้างในเรื่องที่ล่วงมาแล้ว อย่างแรงถ้านึกถึงเรื่องที่ไม่ดี เกิดเสียใจจนถึงร้องไห้ก็ได้ ถ้านึกถึงเรื่องดี ปลาบปลื้มใจจนถึงหัวเราะคนเดียวก็ได้ ถ้าไปนึกถึงเรื่องที่ยั่วให้เกิดความหลง ก็ไปหลงมัวเมาอยู่ไม่รู้ตามเป็นจริง, รวมความว่าไม่รู้จักอดีต ก็ไปหมกมุ่นมุ่งหมายส่งจิตต์ไปถึงเรื่องในอดีต มุ่งอยู่ในอดีตเรื่องที่แล้วมาแล้ว.

ไม่รู้จักอนาคตก็คือ ไม่รู้ว่าอนาคตคือเรื่องยังไม่มาถึง แต่ไปคิดหวังอนาคต หวังจะเป็นเช่นนน หวังจะเป็นเช่นนั้น หวังจะได้สิ่งนั้น หวังจะได้สิ่งนั้น และหวังอะไรต่าง ๆ ในอนาคต อย่างที่เขาเรียกว่าสร้างวิมานในอากาศ หรือคิดสมบัติบ้า.

ไม่รู้จักทั้งส่วนเบื้องต้นคืออดีต ทั้งส่วนเบื้องปลายคืออนาคต ก็ไปคิดเรื่องในอดีต แล้วก็เอาไปหวังในอนาคต: ส่วนความจริงหรือ

ตัวจริงที่เป็นไปในปัจจุบันเป็นอย่างไรก็ไม่รู้ กลบปัจจุบันหมด, เหมือนดังเราเดือดร้อน เพราะเกิดกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี่เป็นปัจจุบัน, ทำไมถึงเกิดกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา, ก็เพราะไปเอาเรื่องในอดีตเข้ามานึกมาคิด แล้วก็ไปหวังในอนาคต, อดีตก็ล่วงไปแล้ว อนาคตก็ยังไม่มาถึง, แต่ตัวปัจจุบันที่เป็นตัณหาที่เกิดขึ้นฉะเพาะหน้า ไม่รู้ไม่เห็น, นี่ได้ชื่อว่าไม่รู้ทั้งส่วนเบื้องต้นคืออดีต ไม่รู้ทั้งส่วนเบื้องปลายคืออนาคต จึงเอาเรื่องอดีตกับอนาคตเข้ามาต่อกันปิดปัจจุบันธรรม: ธรรมที่เป็นปัจจุบันเป็นอย่างไรก็ไม่รู้.

เมื่อรู้จักอดีตก็ไม่ไปหมกมุ่นกับอดีต รู้จักอนาคตก็ไม่ไปมุ่งหวังในอนาคต ดูธรรมที่เป็นปัจจุบันที่อยู่ฉะเพาะหน้า เช่นนี้แล้วกิเลสก็สงบ.

รู้จักปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นโดยลำดับ, นี้ไปดูในปฏิจจสมุปบาท เพราะเป็นธรรมที่ละเอียด ยากที่ผู้ไม่สนใจจะเข้าใจได้.

รวมวิชชา ๘ คือ รู้จักอริยสัจจ์ ๔ รู้จักปุพพันตะ รู้จักอปรันตะ รู้จักทั้งปุพพันตะทั้งอปรันตะ รู้จักปฏิจจสมุปบาท เมื่อรู้จักอดีต อดีตก็ไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง, รู้จักอนาคต อนาคตก็ไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง, รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต อดีตกับอนาคตก็ไม่มาปิดปัจจุบันธรรม, ก็รู้ปฏิจจสมุปบาท ก็คือรู้ธรรมที่อาศัยกันและกันเป็นไปอยู่ ในปัจจุบันนี้เอง เพราะในบัดนี้ ก็มีปฏิจจสมุปบาทเป็นไปอยู่.

อีกอย่างหนึ่ง รู้ปุพพันตะก็คือปุพเพนิวาสญาณ, รู้อปรันตะก็คือ

จุตูปปาตญาณ, รู้ปฏิจจสมุปบาท และรู้จริงจนถึงอวิชชาดับ ก็คือ อาสวักขยญาณ.

วิชชาทั้ง ๓ หรือทั้ง ๘ นี้แสดงมาแล้วเป็นส่วนผล จะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะจรณะนี้เป็นส่วนเหตุ. จรณะแปลว่าความประพฤติหรือความดำเนินไป หมายความว่าข้อปฏิบัตินี้เป็นส่วนเหตุอันจะให้ดำเนินไปถึงวิชชาทั้ง ๓. ข้อปฏิบัตินี้เป็นส่วนเหตุนี้นี่เรียกว่าจรณะ ท่านแสดงไว้ต่าง ๆ กัน: ในบางแห่งท่านแสดงว่าพระบารมี ๑๐ ในบางแห่งท่านแสดงว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ อันย่อเข้าเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อรวมความลงแล้วก็ได้แก่ความประพฤติดีประพฤติชอบ อันเป็นส่วนเหตุนั่นเอง, แต่ว่ามีภาษิตของพระอานนท์ที่แสดงแก่สาคิยะไว้ กล่าวถึงจรณะ ๑๕ คือ สัปปุริสธรรม ๗ ได้แก่ สัทธา หิริ โอตตัปปะ พาหุสัจจะ วิริยารัมภะ สติ ปัญญา (ไปดูในสัปปุริสธรรม ๗) นี่หมวด ๑ สีลสังวร สำรวมในศีล ๑ อินทริยสังวร สำรวมอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้าย ๑ โภชนมัตตัญญุตา รู้ประมาณในโภชนะ คือในการกินโภชนะพอสมควร ๑ ชาคริยานุโยค ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ คือไม่ง่วงเหงาหาวนอน เห็นแก่การนอนเป็นที่เป็นสบาย เมื่อถึงเวลาจะนอนตามธรรมดาก็นอน เมื่อถึงเวลาตื่นก็ตื่น, ตื่นแล้วก็ปฏิบัติกิจการงานไปในทางดีทางชอบ, รวมเป็น ๕ กับสัปปุริสธรรม ๗ เป็น ๑๒ กับฌานอีก ๔ คือ ฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ จึงรวมเป็น ๑๕ นี่เรียกว่าจรณะ ๑๕ แต่ว่านี่เป็น

ภาษิตของพระอานนท์แสดงแก่สากิยะ.

พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยวิชชา ถึงพร้อมด้วยวิชชา ก็คือ วิชชา ๓ หรือวิชชา ๘ และจรณะ ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินถึงวิชชา จึงเป็น วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน ถึงพร้อมวิชชาและจรณะ นี่เป็นพระคุณอีกบทหนึ่ง.

๑๓/๑ ก. ย. ๒๔๙๓

หมวด ๓

พระโอวาท ๓

วันนี้ว่าถึงพระโอวาทหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง, แต่ตามพระบาลีท่านเรียกว่า คำสั่งสอนของพระพุทธะ คือท่านผู้รู้ ๓ ข้อ คือ สพฺพปาปสฺส อกรณํ การไม่ทำบาปคือชั่ว แต่ในนวโกวาท ท่านว่าไม่ทำทุจจริต ไม่ประพฤติทุจจริต ประการ ๑, กุสลสฺสูปสมฺปทา การยังกุศลให้ถึงพร้อมคือทำความดีให้เกิดขึ้น ในนวโกวาท ท่านว่าประพฤติสุจริตกาย วาจา ใจ ประการ ๑, สจิตฺต-ปริโยทปนํ การชำระจิตต์ของตน ในนวโกวาท ท่านว่าทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจ ประการ ๑, ความก็ลงกัน.

ว่าตามหลักพระบาลี, ข้อต้น การไม่ทำบาป: บาปหมายความว่าชั่ว, กุศลก็หมายความว่าดี. คนเราที่เกิดมาในสกุลสูง กลาง ต่ำอย่างไรก็ตาม เมื่อยังไม่ทำชั่วก็ไม่เป็นคนชั่ว เมื่อยังไม่ทำดีก็ไม่เป็นคนดี ต่อเมื่อทำชั่วจึงเป็นคนชั่ว เมื่อทำดีจึงเป็นคนดี. พระพุทธศาสนามุ่งให้คนไม่เป็นคนชั่ว, เพราะคนที่ไม่เป็นคนชั่วแล้ว ตัวเองก็ไม่ทำตัวให้เดือ ไม่ทำผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกันให้เดือดร้อน, แต่ถ้าทำชั่ว ก็ทำตัวให้เลวลงไปกว่าความเป็นมนุษย์ ทำผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกันให้เดือดร้อน. เพราะฉะนั้น ความชั่วที่เรียกภาษาบาลีว่า บาป จึงเหมือนกันกับของสกปรก, คนธรรมดาเราเมื่อยังไม่มีของสกปรกเข้ามาเปื้อนร่างกาย, ร่างกายก็ไม่สกปรก, แต่ถ้ามีของสกปรกมาเปื้อนร่างกาย, ร่างกายก็

สกปรก. ข้อนี้ฉันใด, บาปคือความชั่วเมื่อบุคคลยังไม่ทำให้เกิด บุคคลก็ไม่เป็นคนชั่ว, เมื่อทำให้เกิดขึ้นในตัว บุคคลก็เป็นคนชั่ว, บุคคลที่ทำชั่วก็คือประพฤติทุจจริต: ทุจจริตทางกาย เรียกว่ากายทุจจริต, ทุจจริตทางวาจา เรียกว่าวจีทุจจริต, ทุจจริตทางใจ เรียกว่ามโนทุจจริต. จริต แปลว่า ประพฤติ ทุ ชั่ว ทุจจริตก็ประพฤติชั่ว. แต่คนจะทำชั่ว หรือประพฤติทุจจริตทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ต้องมาจากมโนทุจจริต คือประพฤติชั่วทางใจก่อน, ถ้าไม่มีมโนทุจจริต ประพฤติชั่วทางใจแล้ว ก็ไม่ทำกายทุจจริต ไม่ทำวจีทุจจริต, เพราะฉะนั้น กายทุจจริต วจีทุจจริตจึงสืบมาจากมโนทุจจริต. เมื่อบุคคลไม่ทำบาปคือความชั่ว หรือทุจจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ บุคคลก็ไม่เป็นคนชั่วไม่เดือดร้อนไปกว่าพื้นเพเดิม ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน, แต่เพียงเท่านี้ยังไม่ทำให้ดีขึ้น เพราะฉะนั้น จึงทรงแสดงพระโอวาทข้อที่ ๒ อีก.

ข้อที่ ๒ ว่า การยังกุศลให้ถึงพร้อม คือประพฤติหรือประกอบกุศล. กุศลหมายเอาคุณความดี, เมื่อทำความดีให้เกิดขึ้น คนก็เป็นคนดีขึ้นกว่าพื้นเพเดิม เมื่อแผ่ความดีของตัวออกไปถึงผู้ที่เกี่ยวข้องกัน ผู้อื่นก็ได้ความสุข, เช่นเมื่อเว้นจากการฆ่า การเบียดเบียน การทำร้ายร่างกายเขาแล้ว ทำการช่วยชีวิต หรือช่วยให้เขาได้ความสุข เช่นนี้ ตัวก็เป็นคนดี ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับคนก็ได้รับความสุข, เว้นจากถือเอาของที่เจ้าของเขาไม่ให้ ไม่ทำตนให้เป็นคนเลว ไม่ทำผู้อื่นให้

เดือดร้อนแล้ว ทำความดีคือเผื่อแผ่เฉลี่ยเจือจานแก่ผู้อื่นด้วยให้กำลังกายบ้าง กำลังความคิดบ้าง กำลังทรัพย์บ้าง กำลังความรู้บ้าง ตัวเองก็เป็นคนดีขึ้นกว่าพื้นเพเดิม, ผู้อื่นซึ่งได้รับการให้ของเรา ก็ได้รับความสุข, เมื่อเว้นการประพฤติผิดประเพณีในทางกาม ไม่ทำตนให้เป็นคนเถลไถลแล้ว สำรวมยินดีแต่ในคู่ครองของตน ทำตนให้เป็นคนดีและทำผู้อื่นให้เป็นสุข ให้ไว้วางใจกันได้ในทางประเวณี, เมื่อเว้นจากการหลอกลวงผู้อื่นให้เข้าใจผิด ไม่ทำตัวให้เป็นคนเถว ไม่ทำผู้อื่นให้หลงเชื่อแล้ว ทำความดีคือพูดถ้อยคำที่จริง พูดแต่ถ้อยคำที่เป็นประโยชน์ แนะประโยชน์ให้เขา สมานสามัคคีที่ยังไม่มี หรือทำคนที่แตกกันให้กลับมีสามัคคีขึ้น พูดแต่คำที่อ่อนโยนเป็นที่รักดูดดื่มไว้ในใจของผู้ฟัง พูดถ้อยคำที่เป็นของผู้ดี เป็นถ้อยคำของชาวเมือง เช่นนี้ ทำตนให้ดีขึ้นด้วย ทำผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกันให้เป็นสุขด้วย. เมื่อเว้นการเสพของเมาที่ทำให้ประมาท คือสุราเมรัยเป็นต้นแล้ว ทำตนให้ดี คือรักษาสติ ให้มีสติ ไม่ประมาท ไม่เฉโกเฉ่อ จะทำอะไรจะพูดอะไรเกี่ยวข้องกับผู้อื่นก็มีสติระลึกได้ ใช้ปัญญาพิจารณาพูดแต่เรื่องที่ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ทำแต่เรื่องที่ทำให้ผู้อื่นเป็นสุขสำราญ เหล่านี้ได้ชื่อว่าทำความดีให้ถึงพร้อม หรือประกอบด้วยคุณความดี. พระพุทธะสอนให้ไม่ทำความชั่วคือบาปนั้น หมายความว่า ความชั่วคือบาปเกิดขึ้นเพราะคนทำ, ถ้าคนไม่ทำ ความชั่วก็ไม่เกิด, กุศลคือความดีก็เช่นเดียวกัน ถ้าคนไม่ทำให้เกิด กุศลคือความดีก็ไม่เกิด,

ต่อคนทำให้เกิด กุศลคือความดีจึงเกิด. แต่ถ้าทำชั่วให้เกิดขึ้น ตัวเอง ก็ทำตัวให้เป็นคนเลว ทั้งทำผู้อื่นให้เดือดร้อน, ถ้าทำกุศลคือความดี ให้เกิด ตัวเองก็ทำตัวให้ดีขึ้น ทั้งทำผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกันให้เป็นสุข.

แต่ถึงเช่นนั้น ถ้าจิตต์หรือใจของคนนั้นยังพล่านอยู่ ตรวจดูเราเองเถอะ, เรามีจิตต์หรือใจด้วยกันทุก ๆ คน ถ้าจิตต์หรือใจพล่านไปคิดเรื่องชั่ว, ความคิดก็ชั่วไปตาม และทำให้เดือดร้อน เช่นคิดล้างผลาญเขา เราก็เดือดร้อนด้วยตัวเอง, คิดถือเอาของที่เขาไม่ให้ เช่นคิดลักขะโมย เราเองก็เดือดร้อนเป็นต้น. รวมความลงก็คือ คิดเรื่องที่ชั่วอะไรต่าง ๆ ทั้งหมด ตัวเองย่อมเดือดร้อนก่อน. แต่ว่าเพราะคนไม่ดูใจตัวเองก็ไม่รู้. รวมความว่า เมื่อจิตต์มุ่งได้อย่างแรงกล้า จิตต์ยินร้ายมุ่งล้างผลาญ จิตต์หลงงมงายไม่รู้เท่าตามเป็นจริง จิตต์หรือใจก็ไม่เป็นสุข, ตรวจดูตัวเราเองจะรู้ได้. ท่านจึงสอนให้ชำระจิตต์เป็นข้อที่ ๓.

การชำระจิตต์นั้น ถ้าแยกออกตามหลักพระพุทธศาสนา ท่านแสดงไว้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งเรียกว่า สมถะ แปลว่าสงบ, คือเมื่อพิจารณาดูเห็นว่าการปล่อยจิตต์ให้พุ่งออกไปรับอารมณ์ต่าง ๆ ไปนึกถึงรูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โผฏฐัพพะบ้าง เรื่องราวต่าง ๆ บ้างแล้ว จิตต์ก็กระวนกระวายด้วยยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง หลงงมงายบ้าง, พิจารณาเห็นเช่นนั้นแล้ว มุ่งทำจิตต์ให้สงบระงับ ด้วยนึกถึงอารมณ์อะไรที่ชอบ เช่นนึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า แล้วก็นำเข้า

มาบริกรรมนึกอยู่ในใจ หรืออ่านดูในหนังสือเรื่องตายเกิดตายสูญ ที่แนะให้ปฏิบัติทางสมถะ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ทำให้จิตต์แน่วแน่มีอารมณ์คือทียึดที่เหนียวเป็นอันเดียว ไม่พุ่งออกไปรับอารมณ์ต่าง ๆ, จิตต์ก็ย่อมส่งบอยู่ในอารมณ์เดียว เป็นทางสมถะ คือส่งบระงับจิตต์. ท่านแสดงว่าจิตต์ที่ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันเดียว ย่อมผ่องใส รุ่งเรืองสว่างเหมือนดังเปลวไฟที่ไม่ถูกลมพัด ก็มีรัศมีสว่างรุ่งเรือง. รสของความส่งบจิตต์จะปรากฏได้ด้วยตัวเอง รู้ได้ด้วยตัวเอง ยิ่งส่งบประณีตเพียงไร, ความสุขที่เกิดจากความส่งบก็ปรากฏเพียงนั้น ที่คนอื่นบอกกันไม่ได้ ได้แต่ตัวเองที่ทำแล้ว ก็รู้ด้วยตัวเอง รู้ฉะเพาะตัว, หรือเรียกว่าสมาธิ การตั้งจิตต์มั่นก็ได้อย่าง ๑. อีกอย่างหนึ่งชำระจิตต์ทางปัญญา คือพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง, ผู้รู้ไม่ไปเกี่ยวข้องไม่ไปยึดถือ คงเป็นผู้พิจารณาผู้รู้ เมื่อรู้จริงเห็นจริงขึ้น, รสของความรู้ก็จะปรากฏขึ้นแก่ผู้พิจารณาผู้รู้, คนอื่นบอกให้ไม่ได้เหมือนกัน, ใครพิจารณาเห็นแค่ไหน ก็ปรากฏผลแค่นั้น, ว่าสั้น ๆ พิจารณารูป คือร่างกายของเราให้เห็นว่า เป็นของที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นด้วยชาติ แล้วก็แปรปรวนไปด้วยอำนาจชรา เจ็บไข้ไปด้วยอำนาจพยาธิ และแตกสลายไปด้วยอำนาจมรณะ พิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง, จนผู้พิจารณาก็เป็นผู้พิจารณา, รูปคือร่างกายก็เป็นรูป เป็นส่วนร่างกายที่พิจารณาเห็น นี่อย่างหนึ่ง, เวทนา กิริยาที่เสวยคือเสวยสุข เรียกว่าสุขเวทนา เสวยทุกข์ เรียกว่าทุกขเวทนา เสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข

เรียกว่าอทุกขมสุขเวทนา, พิจารณาเวทนาที่มีแก่เราอยู่เสมอ ในบัดนี้ก็มี บางคราวเสวยสุข ก็เรียกว่าสุขเวทนา บางคราวเสวยทุกข์ก็เรียกว่าทุกขเวทนา บางคราวเสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ก็เรียกว่าอทุกขมสุขเวทนา. เวทนาที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับแล้วก็เกิดใหม่แล้วก็ดับไป ตั้งแต่เล่าเรื่องมาจนบัดนี้ เกิดดับมาจนนับไม่ถ้วนแล้ว เป็นอยู่เช่นนี้ตามเป็นจริง, แต่เพราะไม่พิจารณาก็ไม่รู้ว่าเวทนาเกิดดับ ๆ มาจนนับไม่ถ้วนแล้ว, สัญญากิริยาที่จำหมาย คือจำหมายรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และจำหมายธรรมคือเรื่องราว เราจำกันมาแล้วก็ดับไป แล้วจำมาใหม่แล้วก็ดับไปนับไม่ถ้วน เราได้เห็นรูปก็จำรูป พอได้ยินเสียงทิ้งจำรูปแล้วมาจำเสียง พอได้กลิ่นทิ้งจำเสียงมาจำกลิ่น พอลิ้มรสทิ้งจำกลิ่นมาจำรส พอมาถูกโผฏฐัพพะคือสิ่งที่มาถูกต้องกายก็ทิ้งจำรสมาจำโผฏฐัพพะ พอไปนึกถึงเรื่องราวอะไรต่าง ๆ ก็ทิ้งจำโผฏฐัพพะมาจำเรื่องราวเหล่านั้น แล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดใหม่ แล้วก็ดับไป จนนับไม่ถ้วนว่าเท่าใดแล้ว, สังขาร คือความนึกคิด: ความนึกคิดเป็นภายใน เรื่องที่นึกคิดเป็นภายนอก ความนึกคิดกับเรื่องผสมกันเข้าเป็นสังขาร, ถ้าเรื่องที่มาผสมกับความนึกคิดเป็นชั่ว สังขารก็เป็นบาป, ถ้าเรื่องที่มาผสมกับความนึกคิดเป็นส่วนดี ก็เป็นบุญ, ถ้าเรื่องที่ผสมกับความนึกคิดไม่ดีไม่ชั่ว ก็เป็นกลาง ๆ ความคิดนึกเรื่องเหล่านี้เกิดดับ ๆ มาที่มากน้อยจนนับไม่ถ้วนแล้ว, นึกดูเถอะตรวจดูเราเอง เราเคยนึกคิดเรื่องมาเท่าไรแล้ว และก็ดับไปแล้วเท่าไร,

วิญญาณ ความรู้สึก: ความรู้สึกทางตา ความรู้สึกทางหู ความรู้สึกทางจมูก ความรู้สึกทางลิ้นรสต์ ความรู้สึกทางกายถูกต้องโผฏฐัพพะ ความรู้สึกทางใจที่นึกคิดเรื่อง เกิดมีขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดใหม่ แล้วก็ดับไป, ตรวจที่เราอาจจะเห็นได้, แต่เมื่อไม่ดูไม่พิจารณาก็ไม่รู้. พระพุทธเจ้าสอนให้รู้จักหน้าตาของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เรียกว่าขันธ์๕ ให้รู้ตามเป็นจริงว่าเป็นอาการของคนและสัตว์ มีประจำอยู่ เกิดแล้วก็ดับไป และเกิดขึ้นใหม่แล้วก็ดับไปอยู่เสมอ ไม่ให้หลง, เพราะตามธรรมดาคนมักจะยึดหลงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตัวเป็นตน, เมื่อยึดว่าเป็นตัวเป็นตน เราก็พลอยเป็นไปตามรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, เมื่อรูปแก่ก็ว่าตัวแก่ เมื่อรูปเจ็บก็ว่าตัวเจ็บ เมื่อรูปตายก็ว่าตัวตาย, เมื่อเวทนาเจ็บเป็นทุกข์เวทนา เข้าใจว่าเราเจ็บ, เมื่อเวทนาเป็นสุข เป็นสุขเวทนา ก็ว่าเราสบาย เมื่อเวทนาไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ก็เข้าใจว่าเราไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข, เมื่อจำอะไร ก็เข้าใจว่าเราเป็นผู้จำ, ในสังขารและวิญญาณ ก็จงนึกเทียบตามนัยนี้. แต่ความจริง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เขาเกิดขึ้นแล้วก็ดับ แล้วก็เกิดใหม่ แล้วก็ดับอยู่เสมอ, ส่วนเราเองแม้เมื่อยังยึดถืออยู่ว่าเป็นเรา ก็เป็นส่วนหนึ่งต่างหาก ไม่ใช่เป็นตัวรูป ไม่ใช่ตัวเวทนา ไม่ใช่ตัวสัญญา ไม่ใช่ตัวสังขาร ไม่ใช่ตัววิญญาณ. ท่านสอนให้พิจารณาให้เห็นตามเป็นจริงเช่นนั้น เพื่อไม่ยึดถือ ให้คงเป็นผู้พิจารณา คงเป็นผู้รู้, นี่เป็น

ทางปัญญา เรียกว่า วิปัสสนา คือปัญญาที่พิจารณาเห็นแจ้ง, นี่ก็เป็นเครื่องชำระจิตต์ ทำจิตต์ให้ผ่องใสปลอดโปร่งจากความไม่รู้และยึดถืออย่างหนึ่ง. เพราะฉะนั้น การชำระจิตต์จึงแยกเป็นสอง คือชำระจิตต์ที่พุ่งส่ายไปรับอารมณ์ต่าง ๆ ทำให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว เป็นสมถะหรือสมาธิ อย่างหนึ่ง, ชำระด้วยพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง และไม่หลงไปยึดสิ่งที่รู้หรือที่เป็นอาการต่าง ๆ แต่ให้เป็นผู้พิจารณาเป็นผู้รู้ เป็นทางวิปัสสนา อีกอย่างหนึ่ง.

การเว้นจากความชั่ว สงเคราะห์เข้าในศีลตั้งแต่ศีล ๕ ขึ้นไปตามภูมิตามชั้น, ได้ชื่อว่าไม่ทำชั่ว ไม่ประพฤติทุจริต ตามภูมิตามชั้น.

เมื่อว่าถึงศีล แยกออกได้เป็น ๒ คือ เป็นอาการอย่างหนึ่ง เป็นตัวศีลอย่างหนึ่ง. อาการคือ เมื่อตั้งใจรักษา ระวังไม่ให้ประพฤติล่วง นี่เรียกว่ารักษาอาการของศีล, ตั้งใจรักษาอาการของศีลจนไม่คิดประพฤติล่วง จิตต์สงบเป็นปรกติ หรือเห็นโทษของการล่วงศีลแล้วจิตต์สงบเป็นปรกติไม่คิดล่วง นี่ได้ชื่อว่าตัวศีล, เพราะศีลหรือสีละ แปลว่าปรกติ ควรหมายเอาใจที่สงบเป็นปรกติ ไม่คิดประพฤติล่วงตามชั้นนั้น ๆ, เพราะฉะนั้น การตั้งใจรักษาอาการไม่ให้ประพฤติชั่ว เป็นอาการของศีล ตั้งใจรักษาไปจนจิตต์เป็นปรกติ ไม่คิดล่วง เป็นตัวศีล. สมาธิหรือสมถะก็แยกเป็น ๒ คือ เมื่อตั้งใจจะประพฤติปฏิบัติทำจิตต์ให้แน่วแน่มั่นคง หัดปฏิบัติในชั้นต้น นี่เป็นอาการที่ปฏิบัติ, เมื่อยังอยู่ในอาการที่ปฏิบัติ ก็ได้บ้างเสียบ้าง, หัดปฏิบัติไป

จนจิตต์สงบระงับมีอารมณ์เป็นอันเดียว นั่นเป็นตัวสมาธิหรือเป็นตัวสมถะ, เมื่อหัดทำ ขั้นต้นยังทำอาการอยู่ จึงเป็นแต่เพียงรักษาอาการหรือทำอาการ เมื่อจิตต์สงบระงับแน่วแน่มีอารมณ์เป็นอันเดียวนั่นเป็นตัวสมาธิ. ปัญญาก็เหมือนกัน ในขั้นต้นหัดพิจารณาเพื่อให้รู้เห็นตามเป็นจริง นั่นเป็นอาการ, การทำให้มี ให้เป็น ให้เกิด พิจารณาไป หัดไป ทำไป จนรู้จริงเห็นจริงขึ้น นั่นเป็นตัวปัญญาแท้, แต่ตัวปัญญาแท้จะปรากฏได้ก็ต้องเพราะอาการ คือหัดพิจารณาไป ถ้าพิจารณายังไม่ได้ที่ ไม่ถึงรู้จริงเห็นจริง ก็ยังหัดทำหัดพิจารณา เป็นแต่ทำอาการของปัญญา. พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็สอนได้แต่เรื่องหรืออาการของ ศีล สมาธิ ปัญญา, แต่บุคคลนั่นแลถ้ามุ่งหมายทำปฏิบัติให้เกิดขึ้น, นั่นเป็นเรื่องบุคคลจะพึงทำตาม, พระพุทธเจ้าไม่สามารถจะเอาศีลแท้ ๆ มายัดให้คนได้ ไม่สามารถจะเอาสมาธิความสงบระงับมายัดให้คนได้ ไม่สามารถจะเอาปัญญาความรู้จริงเห็นจริงมายัดให้คนได้ เพียงแต่ทรงบอกหนทาง หรือบอกเรื่องราว บอกอาการเท่านั้น, ส่วนการประพฤติปฏิบัติเป็นเรื่องของคน, ขั้นต้นก็ทำอาการปฏิบัติอาการดูก่อน จนถึงตัวจริงดังที่แสดงมาแล้ว นั่นจึงจะปรากฏรสด้วยตัวเอง.

๕/๑๐ ส. ก. ๒๔๙๓

อกุศลมูล ๓ กุศลมูล ๓

วันนี้ว่าถึง อกุศลมูล กุศลมูล ธรรมง่าย ๆ เข้าใจได้ง่าย ๆ, มูลหรือมูละ แปลว่ารากเง่า, อกุสละหรืออกุศล ก็แปลว่าส่วนที่ไม่ดี, อกุศลมูล ก็แปลว่ารากเง่าของอกุศล คือส่วนที่ไม่ดี. กุศล ก็ส่วนที่ดีหรือกรรมที่ดี มูล ก็รากเง่า, กุศลมูล ก็รากเง่าของกุศล กรรมที่ดีหรือส่วนที่ดี.

อกุศลมูล รากเง่าของอกุศล ได้แก่โลภะความโลภ, ธรรมชั้นนี้ควรหมายถึงโลภที่จะได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัว แต่ยังไม่แรงถึงอภิชฌา, โทสะ ประทุษร้ายคือโกรธเกิดขึ้นในใจ อันเป็นเหตุที่จะให้ปองร้าย แต่ยังไม่ถึงปองร้าย, โมหะ ความหลง คือเมื่อมีเรื่องอะไรที่มาประสพจะต้องปฏิบัติ จะต้องทำก็ไม่พิจารณาให้เห็นดีชั่วผิดถูก ไม่พิจารณาให้รู้จักเหตุผล แต่ยังไม่ถึงมิจฉาทิฐิ, เมื่ออกุศลเหล่านี้เกิดขึ้นครอบงำใจ ก็ทำให้ใจประกอบด้วยอกุศลนี้ส่วนหนึ่ง และโลภะก็เป็นเหตุให้เกิดอภิชฌา โทสะก็เป็นเหตุให้เกิดพยาบาท, โมหะก็เป็นเหตุให้เกิดความเห็นผิด ท่านจึงเรียกว่าอกุศลมูล.

ส่วน กุศลมูล ก็คือ อโลภะ ไม่โลภ ไม่ใช่หมายถึงว่าไม่ต้องการไม่อยากได้, เพราะธรรมชั้นนี้, ยังสำหรับคนที่ยังมีความต้องการอยากได้อยู่, แต่ว่าถึงอยากได้ก็แสวงหาในทางที่ชอบไม่ให้แสวงหาในทางทุจริต เช่นทำนา ทำสวน ค้าขายเป็นต้น แสวงหาทรัพย์ให้ได้ในทางสุจริต เพราะการที่ต้องแสวงหาทรัพย์ย่อมมีตลอด

จนถึงบรรพชิตหรือพระ, พระพุทธเจ้าเองก็ต้องเสด็จบิณฑบาตแสวงหาอาหาร และก็ทรงแนะนำให้ภิกษุแสวงหาปัจจัย ๔ เพราะต้องการใช้ต้องการบริโภค แต่ให้แสวงหาในทางที่ชอบ. ส่วนอโทสะ ไม่ประทุษร้าย หมายความว่า ไม่ทำให้ความโกรธเกิดขึ้นในใจ เมื่อจะต้องปฏิบัติกิจการงานไปต้องลงโทษผู้อื่น ก็ทำตามคลองธรรมที่เรียกว่ายุติธรรมในบัดนี้ ไม่ทำด้วยอำนาจโทสะ เช่นพ่อแม่เห็นลูกทำผิดก็ต้องลงโทษ แต่ก็ลงโทษตามสมควร ชี้แจงให้เขารู้จักผิดรู้จักชอบแล้วจึงลงโทษตามสมควร ไม่ใช้โทสะ ไม่ถืออำนาจโทสะ, พระพุทธเจ้าก็ต้องทรงลงโทษพระสาวกที่ประพฤติผิด เช่นทรงบัญญัติพระวินัยต่าง ๆ สำหรับลงโทษพระผู้ประพฤติล่วง หรือในที่สุดทรงให้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะ, นี่ก็ลงโทษ แต่ไม่ใช่ด้วยอำนาจโทสะ. รวมความว่า เมื่อจะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นที่เขาทำผิด ก็ลงโทษแต่ว่าชี้แจงให้เขาเห็นผิดเห็นชอบแล้วก็ลงโทษตามสมควร ไม่ให้เกินสมควรไปด้วยอำนาจโทสะ. อโมหะ ไม่หลง ก็คือเมื่อมีเรื่องราวมาประสพจะต้องปฏิบัติ ก็ใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผลเลือกดูว่าควรทำอย่างไร ควรจัดอย่างไรแล้วก็ทำไป ไม่ได้ทำด้วยอำนาจอคติ คือฉันทะ โทสะ ภยะ โมหะ. เมื่อกุศลมูลเหล่านี้เกิดมีขึ้นในใจแล้ว ก็เป็นเหตุให้ไม่ทำชั่วทางกาย ทางวาจา ด้วยความตั้งใจ ท่านจึงเรียกว่ากุศลมูล.

สามัญญลักษณะ ๓

วันนี้ว่าถึง สามัญญลักษณะ ลักษณะอันเสมอกัน, ศัพท์ว่า สามัญญลักษณะ หมายความว่าเป็นลักษณะอันเสมอกันของสังขาร, ศัพท์ว่า สังขาร แปลว่าปรุงแต่ง, ท่านแยกเป็น ๒ คือหมายถึงผู้ปรุงแต่งอย่าง ๑ หมายถึงสิ่งที่ถูกปรุงแต่งให้เกิดขึ้นอย่าง ๑, แต่สังขารในที่นี้หมายถึงสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง เรียกว่า สังขตะ สิ่งที่ถูกปรุงแต่งก็ได้, ท่านแสดงสังขตลักษณะไว้ ๓ คือความเกิดปรากฏความเสื่อมปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนปรากฏ, ลักษณะเหล่านี้มีอยู่ในสิ่งใด สิ่งนั้นคือสังขารหรือสังขตะ.

สามัญญลักษณะ ลักษณะที่เหมือนกันแยกเป็น ๓ คือ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา, คุณศัพท์เป็นอนิจจะ แปลว่าไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่ตน, แต่เพื่อจะให้เป็นนามจึงเติม ตา เข้าข้างหลัง เป็น อนิจจตา แปลว่าความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อนตฺตตา ความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน รวมเป็น ๓.

อนิจจะ หรือ อนิจจตา ความไม่เที่ยง คือมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปไม่หยุดยั้ง แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเสมอทุกขณะหายใจเข้าออกทุกวินาที แต่ว่าแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทีละน้อย ๆ จนคนสามัญไม่อาจเห็นได้ด้วยดวงตา จะเห็นได้แต่ลักษณะคือแปรปรวนเปลี่ยนแปลงมาเป็นตอน ๆ เช่นเป็นเด็กแล้วกลายเป็นใหญ่เป็นหนุ่มสาว เป็นผู้ใหญ่ ในระหว่างที่แปรจากเด็กเล็กมาเป็นผู้ใหญ่

นั้น แปรมาทุกลมหายใจเข้าออกทีละน้อย ๆ ไม่พิจารณาด้วยปัญญาจริง ๆ จะไม่เห็น ต่อเมื่อรวมเข้าเป็นส่วนใหญ่อันเป็นอักขณะ จึงเห็นเป็นตอน ๆ, เพราะฉะนั้นอนิจจหรืออนิจจตา จึงได้แก่ความแปรปรวนทีละน้อย ๆ อันยากที่จะเห็นกันได้ แต่ที่เห็นกันได้นั้นเป็นอนิจจ-อักขณะ.

ทุกขะ ท่านหมายความสองอย่าง อย่างหนึ่งหมายว่าทนอยู่ไม่ได้ คือทนอยู่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ, เหมือนอนิจจหรืออนิจจตา, ต่อเมื่อรวมเข้าเป็นตอน ๆ จึงเห็นได้, ส่วนที่เห็นได้เป็นตอน ๆ นั้นเป็นทุกขอักขณะ. อีกอย่างหนึ่ง ทุกข์ หมายถึงทุกขเวทนา คือกิริยาที่เสวยทุกข์, แต่ในสามัญญ-อักขณะนั้นหมายถึงทุกข์อย่างต้น, เพราะถ้าหมายถึงทุกขเวทนาก็ไม่ทั่วไปเพราะสุขเวทนาก็ม อทุกขมสุขเวทนาก็ม, แม้ทุกขเวทนาและเวทนาอื่น ๆ ก็เป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้, ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน.

ส่วนศัพท์ว่า อนัตตา หรือ อนัตตตา ที่แปลว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ท่านก็หมายความว่าบังคับไม่ได้, ใครจะบังคับอย่างไรก็บังคับไม่ได้, อนัตตตานี้เนื่องกับทุกขตา ได้ในพระบาลีว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตา, รวมความว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตา. ความบังคับไม่ได้ ก็เป็นอย่างอนิจฺจํ ทุกฺขํ คือบังคับไม่ได้ทีละน้อย ๆ แต่รวมเข้าเป็นตอน ๆ ก็

เป็นอนัตตลักขณะ, คนเราตั้งแต่แรกเกิดมาจนบัดนี้ เราบังคับไม่ได้มามากมายก่ายกองแล้ว ต่อไปก็จะเป็นเช่นนั้นจนกว่าจะตาย. อีกอย่างหนึ่ง อนัตตาหมายความว่าไม่ใช่ตน ไม่ใช่ตัว คือสังขารหรือบัญจขันธ์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนไม่ใช่เรา, นี้ก็เคยแสดงมาแล้ว, อย่างร่างกายของเราเมื่อแรกเป็นเด็กเล็กๆ แล้วก็เป็นหนุ่มสาวเป็นผู้ใหญ่ เป็นรูป วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร เกิดขึ้นแล้วก็ดับแล้วก็เกิดขึ้นใหม่แล้วก็ดับไปนับไม่ถ้วน, แต่ว่าเราเองไม่เคยรู้สึกว่าเราเป็นสองคนเลย. เมื่อร่างกายยังเป็นเด็กเล็กอยู่ เราก็เข้าใจว่าเราเป็นเด็กเล็ก, เมื่อร่างกายเป็นเด็กใหญ่ ก็ว่าเราเป็นเด็กใหญ่, เมื่อร่างกายเป็นหนุ่ม ก็ว่าเราเป็นหนุ่ม จนบัดนี้ก็เป็นเรา.

ถ้าพิจารณาดูสังขารคือร่างกาย แยกออกโดยอาการว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ผู้พิจารณาก็เป็นผู้พิจารณา, สังขารก็เป็นสังขาร ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา. สังขารแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปก็เป็นเรื่องของสังขาร ไม่ใช่เราแปรปรวนเปลี่ยนแปลง, ถ้าพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริงทีละน้อย ๆ แม้ยังไม่เห็นจริงเป็นแต่กำหนดใจรู้ไปตาม ก็พอจะเข้าใจและจะค่อย ๆ เห็นจริงขึ้นได้.

๑๖/๖ ก. ย. ๙๓

อนุตตริยะ ๓

ว่าถึงอนุตตริยะ ๓, อนุตตริยะ หมายถึงอนุตตรกิจ กิจที่เยี่ยม ๓ อย่าง คือ ทัสสนานุตตริยะ ความเห็นเยี่ยม, ปฏิปทานุตตริยะ ปฏิบัติเยี่ยม, วิมุตตานุตตริยะ ความพ้นเยี่ยม,

ทัสสนะ ความเห็น ศัพท์เดียวธาตุเดียวกันกับ ทิฏฐิ แต่ลงปัจจัยต่างกัน จะเรียกว่าทัสสนะก็ได้ทิฏฐิก็ได้.

ความเห็นเยี่ยม ท่านหมายถึงเรียนธรรมจนเห็นธรรมพร้อมทั้งอรรถ นี่เป็น ทัสสนานุตตริยะ ความเห็นเยี่ยม. เมื่อเห็นธรรมแล้ว ตั้งใจปฏิบัติธรรม คือ เมื่อเห็นว่าการทำใจให้สงบ ซึ่งเรียกว่า สมถะ หรือ สมาธิ เป็นการดีการชอบ เป็นทัสสนานุตตริยะแล้ว ก็พยายามทำใจให้สงบ ให้ตั้งมั่น นี่เป็น ปฏิปทานุตตริยะ อย่าง ๑, หรือเมื่อเห็นว่าการพิจารณาไตรลักษณ์ หรืออริยสัจจ์ให้เห็นตามเป็นจริงเป็นการดี เป็นทัสสนานุตตริยะแล้วปฏิบัติตามคือพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง ก็เป็น ปฏิปทานุตตริยะ อย่าง ๑, เมื่อได้ปฏิบัติไปในทางสมถะจนทำจิตต์ให้สงบไม่พุ้งส่ายร้าน มีอารมณ์เป็นอันเดียวแน่วแน่ ก็พ้นจากความพุ้งส่ายของจิตต์ จิตต์สงบตั้งมั่น ก็เป็น วิมุตติชะนิดหนึ่ง, ถ้าทางปัญญา ก็พิจารณาจนเห็นตามเป็นจริง เห็นชัดชนในใจ ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้นพ้นจากการรู้ผิดเห็นผิด ก็เป็น วิมุตติ ความพ้นชะนิดหนึ่ง, วิมุตติทางสมถะ คือ ทิ้งอารมณ์มาก ๆ มาอยู่กับอารมณ์อันเดียว พ้นจากความพุ้งส่ายของจิตต์, วิมุตติทาง

ปัญญาหรือวิปัสสนา คือ เมื่อพิจารณาจนเห็นจริงแล้วปล่อยวางความยึดถือ. การปล่อยวางความยึดถือเป็นวิมุตติ. วิมุตติ คือความพ้น จะปรากฏก็เพราะปฏิปทา คือ ปฏิบัติ, ปฏิบัติจะถูกต้องก็เพราะทัสสนะ คือความเห็นธรรม รู้จักธรรม, ถ้าไม่รู้จักธรรม ก็ปฏิบัติธรรมไม่ถูก ต้องเห็นธรรมคือรู้จักธรรมเป็นทัสสนานุตริยะก่อน, แต่ถ้าไม่ปฏิบัติก็ได้เท่านั้นเอง ต้องปฏิบัติตาม จึงเป็นปฏิปทานุตริยะ, เมื่อปฏิบัติตามได้เท่าใด ก็ได้ผลคือพ้นจากความไม่รู้ตามเป็นจริงเท่านั้น, เพราะฉะนั้น กิจ ๓ อย่างจึงเป็นอนุตริยะอย่างหนึ่ง ๆ.

คนเราที่ศึกษาพระพุทธศาสนาหรือศึกษาธรรม ต้องการหาเวลาสงบใจ จะสงบด้วยทิ้งอารมณ์มาก ๆ มาอยู่กับอารมณ์อันเดียว ซึ่งเรียกว่าสมถะก็ตาม จะสงบด้วยพิจารณาให้เห็นจริงแล้วปล่อยวางก็ตาม. ต้องการเช่นนั้น ก็เพื่อเป็นการฝึกหัดสำหรับจะได้ปฏิบัติดำเนินไปเพื่อสงบสุข อันเป็นสุขประณีตตามสามารถ, แต่ในตอนท้าย คือในตอนที่เห็นว่าจะตายเป็นสำคัญ, เพราะทุก ๆ คนรู้ว่าจะตายด้วยกันทั้งหมด ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้. เมื่อจะตายจะเป็นอย่างไร? ถ้าเป็นไปทางไม่ดีไม่ชอบ จิตต์ก็เศร้าหมอง, จิตต์เศร้าหมองท่านแสดงว่าทุคคติเป็นอันหวังได้, ถ้าเป็นไปทางดีทางชอบจิตต์ก็ผ่องใส จิตต์ผ่องใส สุคติเป็นอันหวังได้, เพราะฉะนั้น คนที่รู้เรื่องราวจึงหาเวลาหัดใจ ถ้าฝึกหัดใจอยู่เสมอ ๆ, ใจก็จะมีกำลังในทางสงบบ้างในทางเห็นจริงบ้าง. แต่ถ้าไม่สามารถที่จะทำเช่นนั้น ก็ไปมุ่งเอาตอนที่ใกล้จะ

ตาย ทำใจให้สงบ ด้วยยึดคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ หรือ อย่างอื่นที่ตัวชอบก็ตาม สำหรับจะได้ทำจิตต์ให้ไม่พันพัวเกี่ยวข้อง ยุ่งเหยิงอยู่กับอารมณ์ต่าง ๆ ที่ชั่ว และทำจิตต์ให้ปลอดโปร่งไม่ห่วงใย. เช่นนั้นแหละผู้ที่เจ็บใกล้จะตาย จึงมีผู้บอกหนทาง ที่เป็นพื้น ๆ มักใช้ว่า อรหำ, พอเห็นจวนจะตายก็บอกว่า อรหำ ๆ ๆ. นึกดูว่าทำเช่นนั้น พอที่ผู้นั้นจะตายไปตามธรรมดา กลับอาจทำให้ตกใจเพราะเสียงที่บอก, ที่เขาทำเช่นนี้ก็มุ่งจะให้ผู้จะตายระลึกถึงพระพุทธคุณเป็นที่ยึด แต่ถ้าผู้ตายไม่ได้ศึกษาไว้ ก็จะไม่ได้ประโยชน์อะไร, เพราะฉะนั้น ทางที่ดีที่ชอบ ท่านจึงสอนให้ฝึกหัดใจไว้ เพราะจะต้องตายในคราวหนึ่งทุกคน.

๒๖/๒๑ ก. ย. ๕๐

หมวด ๔

ปาริสุทธิศีล ๔

ต่อนี้ว่าถึงศีล ๔ ในนวโกวาทต่อไป. ชาวบ้านที่เป็นนักธรรมเขามักจะเรียกกันว่าศีล ๔ หรือมักจะถามว่าศีล ๔ คืออะไรบ้าง. คนที่ไม่ได้เรียนไม่อาจตอบได้, หรือตอบได้ก็ไม่ถูก. พระบาลีแสดงไว้มี ๔ อย่าง คือ:—

ปาฏิโมกขสังวร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ หมายความว่าปฏิบัติตามพระปาฏิโมกข์ นี่สำหรับพระ, ถ้าสามเณรก็สำรวมในศีลของสามเณร, คฤหัสถ์ก็สำรวมในศีลของคฤหัสถ์ตามภูมิตามชั้นนี่อย่างหนึ่ง.

อินทรียสังวร ความสำรวมอินทรีย์ อินทรีย์ในที่นี้หมายถึงอินทรีย์ ๖ จักขุอินทรีย์ โสตะอินทรีย์ ฆานะอินทรีย์ ชิวหาอินทรีย์ กายอินทรีย์ มนะอินทรีย์ ที่เคยแสดงมาแล้ว โดยตรงก็คืออายตนะภายใน ๖ นั่นเอง. สำรวมอินทรีย์ ๖ นี้ก็คือ เมื่อนัยตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายถูกต้องโผฏฐัพพะ มนะนึกคิดธรรมคือเรื่องราว ระวังใจไม่ให้ยินดีไม่ให้ยินร้ายต่ออารมณ์นั้น ๆ ระวังอย่าให้ความยินดียินร้ายเพราะประสพอารมณ์เกิดขึ้น, ถ้าเกิดความยินดียินร้ายขึ้น ก็ให้รู้สึกตัวแล้วกำจัดเสีย นี่เรียกว่าอินทรียสังวรอย่างหนึ่ง.

อาชีวปาริสุทธิ บางทีท่านเรียกว่าอาชีวปาริสุทธิศีล, อาชีว-

ปาริสุทธิ คือเลี้ยงชีวิตอันบริสุทธิ์ หรือความบริสุทธิ์ด้วยการเลี้ยงชีวิต หมายความว่าเลี้ยงชีวิตในทางที่ดีที่ชอบตามสมควรแก่ภาวะ, เมื่อเป็นบรรพชิตก็เลี้ยงชีวิตให้สมควรแก่การเป็นบรรพชิต เมื่อเป็นคฤหัสถ์ก็เลี้ยงชีวิตให้สมควรกับคฤหัสถ์ที่ดี มีมนุษยธรรม ธรรมของมนุษย์ นี่อย่างหนึ่ง.

ปัจจเวกขณะ หมายความว่า พิจารณาปัจจัยทั้ง ๔ เสียก่อนจึงบริโภค. ปัจจัยทั้ง ๔ ก็คือ ผ้านุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้, เมื่อจะบริโภคก็พิจารณาให้เห็นว่าเพื่อบ้องกันอันตรายต่าง ๆ ดังที่สวดมาใน ปฏิสงฺขาโยนิโส หรือ อชฺฌมยา, เรียกว่าปัจจเวกขณะ หรือจตุปัจจยปัจจเวกขณะ พิจารณาปัจจัย ๔.

นี่เรียกว่า ศีล ๔.

๒๒/๑๕ ก. ย. ๒๔๙๓

ปฏิสัมภิทา ๔

จะว่าถึงปฏิสัมภิทา, ปฏิสัมภิทา แปลว่า แตกฉาน เป็นชื่อของปัญญาก็แปลว่า ปัญญาแตกฉาน, แตกฉานในอะไร ? ท่านแสดงไว้เป็น ๔ คือ อัตถปฏิสัมภิทา แตกฉานในอรรถ ข้อหนึ่ง. ธัมมปฏิสัมภิทา แตกฉานในธรรม ข้อหนึ่ง, นิรุตติปฏิสัมภิทา แตกฉานในนิรุตติ ข้อหนึ่ง, ปฏิภาณปฏิสัมภิทา แตกฉานในปฏิภาณ ข้อหนึ่ง.

อัตถ หรือ อรรถ ท่านหมายเอาเนื้อความ, ตามพระพุทธภาษิตที่แสดงไว้ คือ เนื้อความของธรรม เช่นที่เรียงความแก้กระทู้ธรรม นี่เป็นอรรถ. ผู้ที่แตกฉานในอรรถ คือเนื้อความแล้ว ก็ยกเอาธรรมที่เป็นข้อ ๆ มาพรรณนาแสดงชี้แจงออกไป. ส่วน ธรรม หมายเอาข้อความหรือข้อธรรมข้อหนึ่ง ๆ ที่ควรจะจดจำหรือที่จะรู้ไว้. แต่ถ้ารู้แต่ธรรมไม่รู้อรรถก็ไม่รู้เนื้อความของธรรมนั้น ต้องรู้ธรรมด้วย ต้องรู้อรรถด้วยเป็นคู่กันไป, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่เรียกว่า อุทเทส คือ ตั้งขึ้นเป็นข้อ ๆ แต่ถ้าเพียงเท่านั้น คนเข้าใจไม่พอก็ไม่รู้เรื่อง ไม่สำเร็จประโยชน์ จึงต้องทรงแสดงชี้แจงต่อไป ซึ่งเรียกว่า นิทเทส คือ พรรณนาอุทเทสข้อธรรมนั้นออกไปให้กว้างขวาง, ถ้ายังไม่พอก็ทรงแสดงต่อไปอีก เรียกว่า ปฏินิทเทส, เพราะฉะนั้น ธรรมกับอรรถจึงเป็นคู่กัน, รู้เนื้อความก็ต้องรู้ธรรม, รู้ธรรมก็ต้องรู้เนื้อความคืออรรถ จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้.

อีกอย่างหนึ่ง อรรถหมายความว่าผล ธรรมหมายความว่าเหตุ, แตกฉานในผล คือเห็นอะไรเข้าก็สาวไปหาธรรมคือเหตุได้ เพราะคนเราที่พบอะไรต่าง ๆ นี่พบผลทั้งนั้น, แต่เพียงพบผลเท่านั้นแล้ว เราไม่สอดส่องเข้าไปว่ามาจากเหตุอะไร เราก็ไม่ฉลาด ไม่สามารถจะสาวหาเหตุได้, ต่อเมื่อได้ประสพผลแล้ว สืบขึ้นไปว่ามาจากเหตุอะไร จนพบเหตุ นั่นจึงจะสำเร็จประโยชน์ด้วยดี, แตกฉานในธรรมก็คือแตกฉานในเหตุคือรู้เหตุ. รู้จักเหตุก็สอบไปหาผลว่า ถ้าเกิดมีขึ้นจะ

ให้ผลอย่างไร, รู้จักเหตุว่าให้ผลอย่างนั้นแล้ว เมื่อปรารถนาผลอย่างใด ก็ทำเหตุอย่างนั้นให้ได้ผลสมประสงค์, รู้จักผลก็ต้องสอบไปว่ามาจากเหตุอะไร.

อีกอย่างหนึ่ง อรรถ หมายเอาส่วนแยก คือส่วนหนึ่ง ๆ ที่แยก ๆ กันออกไป, ธรรมหมายเอาส่วนรวม คือรวมส่วนหนึ่ง ๆ ที่แยกกันออกไป เข้ามาเป็นหมวดเดียวกัน, เหมือนอย่างกาย ที่เรียกว่ากายนี้เป็นส่วนรวม. กายนี้แยกเป็นอะไรบ้าง? แยกออกเป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณ นี่เป็นส่วนแยก. ว่าจำเพาะรูปกาย กายที่เป็นส่วนรูป นี่ก็เป็นส่วนรวม, เมื่อแยกออกไปเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ หรือแยกออกไปอีกอย่างหนึ่ง ก็เป็นอาการ ๓๑ หรือ ๓๒, รวมความไปถึงส่วนแยกอื่น ๆ และส่วนรวมอื่น ๆ, เรือนที่จะเป็นเรือนขึ้นได้ก็เพราะส่วนต่าง ๆ มีเสา มีฝา มีฝาผนัง มีหน้าต่าง ประตู เป็นต้น เป็นส่วนหนึ่ง ๆ นี่เป็นส่วนแยก, เอามารวมกันเข้าก็เป็นเรือน นี่เป็นส่วนรวม, แม้อาหารที่ทำกินกันอยู่ก็ต้องมีส่วนแยก เช่นแกงอย่างหนึ่งก็ต้องมีส่งนั้น ๆ เป็นส่วน ๆ นี่นับเข้าเป็นอรรถ รวมกันเข้าก็เป็นแกงอย่างหนึ่ง นี่เป็นธรรม. รู้แตกฉานในส่วนแยกเป็น อัตถปฏิสัมภิทา แตกฉานในอรรถ, รู้แตกฉานในส่วนรวมเป็น ธัมมปฏิสัมภิทา แตกฉานในธรรม ใช้ได้ตลอดหมด, เพราะส่วนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกก็เป็นส่วนแยกอย่างหนึ่ง ส่วนรวมอย่างหนึ่ง, ถ้าแตกฉานมากก็ทำให้สำเร็จ

ประโยชน์ได้มาก แตกฉานน้อยก็ทำให้สำเร็จประโยชน์น้อย.

นิรุตติ หมายเอาคำพูดหรือภาษา แตกฉานในนิรุตติ ก็คือ แตกฉานในคำพูด หมายความว่า อาจจะพูดถ้อยคำออกไปให้เขาเข้าใจได้, บางคนรู้เรื่องราวอะไรดี แต่ว่าไม่แตกฉานในนิรุตติคือคำพูด พูดออกไปให้คนอื่นเข้าใจไม่ได้ ต่อเมื่อแตกฉานในคำพูด จึงหาคำพูด เลือกเอามาพูดให้คนอื่นฟังเข้าใจได้ ยิ่งแตกฉานมากก็ยิ่งพูดให้เขาเข้าใจได้มาก นับเนื่องไปจนถึงรู้ภาษาต่างประเทศด้วย, เมื่อรู้ภาษาต่างประเทศได้เท่าใดก็เป็นแตกฉานในนิรุตติเท่านั้น, แต่ว่าโดยตรงท่านมุ่งเอาคำพูด.

ปฏิภาณ แปลตามศัพท์ว่า แจ่มแจ้ง หมายความว่า ไหวพริบหรือมาทัน เช่นได้ยินเขาพูดว่ากระไร รู้ได้ทันที เข้าใจได้ทันที, เขาถามอะไร เข้าใจได้ตอบได้ทันที นี่เป็นปฏิภาณ, หรือมีเรื่องอะไรเกิดขึ้น มีไหวพริบรู้จักแก้ได้ทันที นี่ก็เรียกว่าปฏิภาณ, ใช้ได้ทั่วไปหมดในกิจการงานทั้งปวง, ถ้าคนที่ไม่มีปฏิภาณก็รู้ไม่ทันเขา มีอะไรมาประทุษร้ายก็แก้ไม่ได้ แก้ความขัดข้องไม่ได้, ถ้ามีปฏิภาณก็แก้ได้ ถ้ามีปฏิภาณมาก ยิ่งแก้ได้มากได้เร็ว, ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ก็คือ แตกฉานในปฏิภาณ.

ท่านว่าปฏิสัมภิทาเป็นองคคุณของพระอริยะประเภทหนึ่ง, แต่ว่าพิจารณาดู จะเห็นได้ว่าไม่ใช่จำเพาะพระอริยะ แม้ปุถุชนเราก็ต้องการปฏิสัมภิทา ๔ นี้, ถ้าใครมีได้มาก มีได้ดี ก็ทำให้สำเร็จประโยชน์

ได้ดี. พิจารณาดูคนหนึ่ง ๆ จะเห็นได้, บางคนมีแต่ อัตถปฏิสัมภิทา คือแตกฉานในเนื้อความหรือในผล แต่ไม่สามารถจะรวมเข้าเป็นข้อธรรม หรือไม่สามารถสาวหาเหตุได้, บางคนมีแต่ ธัมมปฏิสัมภิทา แตกฉานในธรรมคือข้อธรรมหรือเหตุ แต่ไม่แตกฉานในอรรถ คือเนื้อความหรือผล, บางคนรู้แต่ส่วนรวมไม่รู้จักแยก. บางคนรู้จักแต่แยกไม่รู้จักส่วนรวม, ถ้ารู้ตลอดแล้วก็สำเร็จประโยชน์ได้ดี, บางคนมีทั้งคู่ แตกฉานทั้งในอรรถทั้งในธรรม แต่ไม่แตกฉานในนิรุตติคือคำพูด พูดออกไปก็ทำให้เขาไม่เข้าใจ, เพราะฉะนั้น จึงต้องการแตกฉานในนิรุตติคือคำพูด เพื่อพูดให้คนอื่นฟังรู้เรื่อง รู้เรื่องก็รู้ในธรรมในอรรถ นั่นแหละ. ส่วนปฏิภาณ ก็คือ ความมีไหวพริบรู้ทันขึ้นมา, บางคนไม่มีปฏิภาณ มีเรื่องอะไรขึ้นไม่เข้าใจว่าเป็นอย่างไร ต้องเอาไปตรึกตรองพิจารณากันนาน ๆ จึงรู้เรื่อง ถ้ามีปฏิภาณแล้วฉวยเอาได้ทัน แก้ได้ทัน, แม่ทัพที่ไปรบข้าศึกต้องการปฏิภาณมาก ถ้าไม่เช่นนั้น ไม่สามารถจะแก้ความขัดข้องในการสงครามให้สำเร็จไปได้ นี่ว่าจำเพาะแต่ส่วนผล. ถ้าว่าถึงเหตุที่จะให้เกิด ท่านแสดงว่าต้องการจะรู้อรรถ เมื่อพบอะไรเข้าก็ต้องพิจารณาให้รู้ว่านี่มาจากอะไร หัดคิด หัดพิจารณาเนือง ๆ นี่จะช่วยให้แตกฉานในอรรถดีขึ้น, จะให้แตกฉานในธรรมก็คิดรวมเนื้อความเข้ามาผูกมาตั้งเป็นข้อขึ้น หรือเรียนธรรมเรียนข้อธรรม, ไม่ใช่แต่ธรรมในพระพุทธศาสนา แม้ข้อธรรมอื่น ๆ อะไรก็เหมือนกัน, ส่วนนิรุตติ จะให้ดีต้องแต่งหนังสือ

แล้วให้เขาอ่าน หรือพูดให้เขาฟัง, ถ้าเขาไม่เข้าใจก็ขอให้เขาบอกแล้ว ก็แก้ใหม่ พูดใหม่ แต่งใหม่ หัดไปเช่นนั้น จะทำให้แตกฉานในนิรุตติขึ้นได้, ส่วนปฏิภาณ ก็ต้องหัดถาม หัดตอบกันไป เขาถามเราตอบ หรือว่าเราถามเขาตอบ ถ้าไม่พอก็ถามอีกให้ตอบอีก หัดไปเช่นนี้ จะเกิดปฏิภาณขึ้นได้. มีพระสาวกของพระพุทธเจ้าบางองค์แตกฉานในปฏิภาณ พระพุทธเจ้าตรัสธรรมอะไรขึ้นแม้โดยย่อ ท่านก็บอกว่าท่านแจ่มแจ้ง, พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้แสดงไป, ท่านก็แสดงไป, เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าถูกก็ทรงอนุโมทนา. ปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ นี้ เป็นประโยชน์ดี และสามารถจะฝึกทำให้เกิดขึ้นได้ตามสมควร.

๓๒/๕ ก. ค. ๒๔๙๐

อุปาทาน ๔ ภพ ๓

อุปาทาน ๔

ว่าถึงอุปาทาน เรียกกันตามภาษาบาลีว่า อุปาทานะ แปลว่าความยึดถือ, ตามปฏิจจสมุปบาท ว่า อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภว คือภพ. อุปาทาน ความยึดถือ ท่านแยกออกเป็น ๔ คือ :—

๑. กามอุปาทาน หรือเรียกตามสันสกฤตว่า กามุปาทาน ความยึดถือกาม. กามนี้ท่านแสดงถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นวัตถุกาม, แต่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นวัตถุกามก็

เพราะกิเลสกาม, ถ้าไม่มีกิเลสกาม รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็เป็นอยู่ตามธรรมดา, เพราะฉะนั้น กามุปาทาน ความยึดถือกาม ก็น่าจะหมายถึงยึดถือความใคร่ ซึ่งเป็นกิเลสกาม (เพื่อให้เหมือน ทิฏฐุปาทาน) นี่อย่างหนึ่ง.

๒. ทิฏฐิอุปาทาน ความยึดถือทิฏฐิ หรือเรียกสั้นว่า ทิฏฐุปาทาน ความยึดถือทิฏฐิ. ทิฏฐิ ก็คือความเห็น, ว่าถึงทิฏฐิ ไม่ใช่จะเป็นสิ่งที่จะพึงติทั้งหมด เป็นส่วนที่ควรชมก็มี เช่นพระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า คนบางคนเป็นทิฏฐิวิบัตินะ คือวิบัติจากทิฏฐิ นี่เป็นส่วนติ, คนบางคนเป็นทิฏฐิสัมปันนะ คือถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ นี่เป็นส่วนชม, เห็นผิด เป็นทิฏฐิวิบัตินะ, เห็นชอบ เป็นทิฏฐิสัมปันนะ, เพราะทิฏฐิมีได้ทั้งเห็นผิดเห็นชอบ, แต่ในที่นี้หมายถึงความเห็นที่ผิดจากความจริง. ความเห็นของคนย่อมเกิดเพราะได้เห็น ได้ยิน หรือได้ฟัง ได้ดม ได้ลิ้ม ได้ถูกต้อง, แต่รวมลงแล้วท่านมุ่งถึงเห็นด้วยได้ยินได้ฟังอย่างหนึ่ง, เห็นด้วยความคิดอย่างหนึ่ง, อีกอย่างหนึ่งเห็นด้วยทำให้มีให้เป็นขึ้น, เป็นอย่างไรก็เห็นอย่างนั้น นี่เห็นตามเป็นจริง ไม่เกี่ยวกับทิฏฐุปาทาน. ทิฏฐุปาทาน หมายถึงยึดถือความเห็นที่ผิดจากความเป็นจริง เพราะได้ยินได้ฟังบ้าง ได้คิดเอาบ้าง จัดเป็นพวกมิจฉาทิฏฐิ คือเห็นผิด.

มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด ท่านแจกไว้เป็น ๒ อย่าง สัสสตทิฏฐิ เห็นว่ายั่งยืน คืออะไรเป็นอย่างไร ก็คงเป็นอย่างนนอยู่

เสมอ เช่นคนตายไปแล้วก็ต้องเป็นคน สัตว์ชะนิดอะไรตายไปแล้ว ก็ต้องเป็นสัตว์ชะนิดนั้น ไม่มีแปรปรวนเปลี่ยนแปลง นี่เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ เห็นว่ายั่งยืน หรือเที่ยงอย่างหนึ่ง. อุจเฉททิฏฐิ เห็นว่าขาดสูญ ตายแล้วสูญหมดไม่มีเกิดใหม่ และถึงเกิดใหม่ก็ไม่ใช่เรา เช่นธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม หรือ ๕ เติมอากาศเข้าด้วย ไปประชุมถูกต้องตามส่วนเมื่อไร ก็เกิดมีวิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร วนเวียนกันไป เมื่อธาตุแยกจากกันไป ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ก็เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ คงอยู่ตามธรรมดา ไม่เป็นเราไม่เป็นใคร. แต่ถ้าไปประชุมกันเข้าใหม่ก็เกิดวิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร ไปใหม่อีก นี่เป็นพวก อุจเฉททิฏฐิ เห็นว่าตายสูญ.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านแยกทิฏฐิเป็น ๓ คือ อกิริยทิฏฐิ เห็นว่าไม่เป็นอันทำ, คนจะทำอะไรก็ทำไป แต่ว่าเท่ากับไม่ได้ทำ ทำแล้วก็แล้วกันไป ไม่มีผลอะไร ทำดีก็ไม่ได้ผลดี ทำชั่วก็ไม่ได้ผลชั่ว สักแต่ว่าทำเท่านั้น อย่างหนึ่ง. อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่าไม่มีเหตุ คือคนจะได้ดีก็ได้ดีเอง ได้ชั่วก็ได้ชั่วเอง ไม่มีเหตุไม่มีผล, ถึงคนจะทำดีเท่าไร ๆ แต่ถ้าไม่มีใครยกย่องก็ไม่ดี, ถึงคนจะทำชั่วเท่าไร ๆ แต่ถ้าไม่มีใครลงโทษก็ไม่ได้ชั่ว ไม่มีเหตุไม่มีผล นี่อย่างหนึ่ง. นัตถิกทิฏฐิ เห็นว่าไม่มี คือไม่มีมารดาบิดา ไม่มีบุตร, เมื่อมารดาบิดามีลูกออกมาก็แล้วกันไป ต่างคนก็ต่างไป, มารดาบิดาไม่มีคุณอะไรแก่ลูก, ลูกก็ไม่ต้องเป็นกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดา, แม้คนที่เป็นอยู่นี้ก็สัก

แต่ว่าธาตุอันหนึ่ง ๆ ที่รวมกันเข้า จะไปทำอะไรใคร ก็ไม่เป็นอะไร คนหนึ่งไปตีหัวคนอีกคนหนึ่ง ก็เป็นแต่ธาตุต่อธาตุกระทบกัน นี่อีกชะนิดหนึ่ง. อกิริยทิฏฐิ กับ อเหตุกทิฏฐิ แย้งกับพระพุทธภาษิต เพราะพระพุทธภาษิตสอนว่า คนที่ทำอะไรลงไป, การที่ทำนั้นมีดีชั่ว ถ้าทำดีก็ต้องมีผลดี ถ้าทำชั่วก็มีผลชั่ว, ไม่ใช่เพียงแต่สักว่าทำแล้ว ๆ ไป และพระพุทธภาษิตแสดงว่ามีเหตุมีผล คือคนที่เป็นคนดีก็เพราะทำเหตุที่ดีได้ผลดีอยู่ที่คน, คนที่เป็นคนชั่วก็เพราะทำเหตุชั่ว ได้ผลชั่วอยู่ที่คน. นัตถิกทิฏฐิ เห็นว่าไม่มีอะไรก็แย้งกับพระพุทธภาษิตที่แสดงว่ามีอยู่ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ และธาตุรู้ รวมเป็นธาตุ ๖, เพราะธาตุรู้นั่นแหละที่มีอยู่ ร่วมกับดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศที่เป็นธาตุไม่รู้จึงปรากฏเป็นคน. คนนั่นแหละเมื่อทำดีก็ได้เลื่อนชั้นเป็นดียิ่งขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงเป็นพระอริยะ เมื่อทำชั่วก็ได้ผลชั่ว.

ทิฏฐิเหล่านี้จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด เพราะได้ฟังมาจากอื่นบ้าง เพราะคิดเอาเองบ้าง แต่ไม่ได้ทำให้มีให้เป็นปรากฏขึ้นชัด จึงขาดความเห็นจริง, เมื่อขาดความเห็นจริง ก็ไปเห็นไม่จริง เห็นผิด จึงเป็นมิจฉาทิฏฐิ. ความยึดทิฏฐิ ความเห็นอันผิดจากความจริง เป็น ทิฏฐุปาทาน หรือ ทิฏฐิอุปาทาน ยึดถือความเห็นอย่างหนึ่ง.

สีลัพพตอุปาทาน หรือ สีลัพพตุปาทาน ความยึดถือศีลและวัตต์. พระอาจารย์เก่าท่านแสดงว่า ถือศีลและวัตต์เอาอย่างโค

เอาอย่างสุนัข เป็น สีลัพพตุปาทาน เพราะยึดถือผิด ถ้าถือศีลถือวัตต์ทางพระพุทธศาสนาท่านไม่ว่าเป็น สีลัพพตุปาทาน เพราะยึดถือถูก, แต่พิจารณาดูไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะแม้คนถือศีลและวัตต์ทางพระพุทธศาสนา เช่นถือศีล ๕ แต่ใจยังอยากด่วง แต่ก็ไม่กล้าด่วงกลัวศีลขาด, ผู้บวชเป็นภิกขุ ยึดถือศีลของภิกขุ อยากจะทำด่วงแต่ไม่กล้าด่วง เพราะกลัวศีลวิบัต์ หรือศีลขาด นี่ชื่อว่ายึดถือศีล. ส่วนวัตต์ ก็คือข้อปฏิบัต์ที่ถือกันมาตามประเพณี, ยึดถือศีลและวัตต์เหล่านี้แหละ เป็นสีลัพพตปรามาส, แต่ไม่ใช่หมายความว่าคนถือศีล ๕ เป็นผิด เพราะถือศีล, และภิกขุเป็นผิด เพราะถือศีลและวัตต์ของภิกขุ, เพราะในชั้นต้น เมื่อยังไม่เห็นโทษของการด่วงศีล เห็นว่าศีลดีก็ยึดถือไป ถึงได้ชื่อว่ายึดถือ ก็ยึดถือข้างดีเป็นบุญ ไม่ใช่ยึดถือข้างชั่วอันเป็นบาป ต่อเมื่อเห็นโทษของการด่วงศีลแล้ว ไม่ประพฤติด่วงเช่นนี้ไม่ยึดถือศีล แต่มีศีล เหมือนอย่างพระอริยะท่านไม่ได้ถือศีลแต่ท่านมีศีล, ศีลในที่นี้หมายถึงข้อปฏิบัต์ที่ประพฤติด่วงก็เป็นโทษเป็นไปตามโลก ซึ่งเรียกว่า โลกวัชชะ, เช่นการลักของเขา แม้จะไม่มีพระบัญญัต์ห้าม ก็มีโทษ เพราะทำของเขาให้เสีย ทำผู้ลักให้เป็นคนเลว เป็นขโมย, ไม่ใช่เป็นเพียงพระบัญญัต์ เหมือนดังการเด็ดดอกไม้มาบูชาพระ, การเด็ดดอกไม้สามเณรก็เด็ดได้ ชาวบ้านก็เด็ดได้ไม่มีโทษ และเอามาบูชาพระก็เป็นการดี, แต่เพราะมีพระบัญญัต์ห้ามไม่ให้ภิกขุทำภูตคามหรือพืชคามให้

กำเริบ, ถ้าพระไปเด็ดดอกไม้ก็ต้องอาบัติ, วัตต์ ก็เหมือนกัน คือ ไม่ถือเป็นชอบ แต่เห็นเป็นการดีการชอบ ควรทำก็ทำ, ประพฤติปฏิบัติไปเช่นนั้น ไม่เป็น วัตตปรามาส คือยึดถือวัตต์, เพราะฉะนั้น สีลัพพตปรามาส จึงหมายเอาถือศีลและวัตต์ เพราะไม่เห็นคุณของศีลของวัตต์ แต่เชื่อเอาว่า ศีลดี วัตต์ดีเป็นบุญก็ถือไป ไม่เห็นโทษของการด่วง, ถ้าเห็นโทษของการด่วงแล้วไม่ด่วงเอง ก็ไม่ต้องถือ แต่ก็มีศีลมีวัตต์เป็นอันดี ไม่เป็นสีลัพพตปรามาส์.

อัตตวาทอุปาทาน หรือ อัตตวาทุปาทาน ยึดถือการกล่าวว่าตน, อัตต ตน, วาท กล่าว, อุปาทาน ยึดถือ, รวมเป็น อัตต-วาทุปาทาน ยึดถือวาทะคำที่กล่าวว่าตน โดยตรงก็ยึดถือตน ยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน เป็นนั่น เป็นนี่ เป็นโน่น.

รวมเป็นอุปาทาน ๔.

ภพ ๓

อุปาทาน ความยึดถือ เมื่อเกิดขึ้น ตามปฏิจจสมุปบาทก็แสดงว่าเป็นปัจจัยให้เกิด ภพ คือความเป็น, ภพ คือความเป็นก็เป็น เพราะ อุปาทาน ความยึดถือ, ถ้าไม่มีอุปาทาน ก็ไม่มี เหมือนดังมือ ถ้าอยู่เฉย ๆ ไม่จับ ก็ไม่ติดกับอะไร, แต่ถ้ามือไปจับสิ่งใดเข้า ความติดกับสิ่งนั้นก็มีขึ้น, ความจับเป็นเหตุ ความติดกับสิ่งที่จับต่อเนื่องกันมา ข้อนี้ฉันใด, อุปาทาน ความยึดถือก็เป็นเหตุให้เกิด ภพ คือความเป็น ติดต่อไปกับอุปาทาน ก็ฉันนั้น.

ภพ ที่ท่านแสดงไว้ก็คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ.

กามภพ สัตว์ที่ยังยินดีอยู่ใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็เป็นกามภพอยู่ในใจ เป็นอยู่ที่ใจหรือที่จิตต์. ที่อยู่ของสัตว์จำพวกนั้นก็เรียกว่า กามภพ.

เมื่อยึดถือรูปนิมิตรก็เป็นรูปภพ เป็นอยู่ที่จิตต์, ภพที่อยู่ของสัตว์จำพวกนั้นก็เป็น รูปภพ.

เมื่อยึดถืออรูป ก็เป็น อรูปภพ เป็นอยู่ที่จิตต์, ภพที่เป็นที่อยู่ของสัตว์จำพวกนั้นก็เป็นอรูปภพ.

เมื่อมี ภพ ก็มี ชาติ คือความเกิด เกิดเป็นอะไรต่ออะไรต่าง ๆ. เมื่อมีชาติ ก็ต้องมี ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส เป็นอันไม่พ้นทุกข์. แต่ถ้าไม่มีอุปาทาน ก็ไม่มีภพ, เมื่อไม่มีภพ ก็ไม่มีชาติ, เมื่อไม่มีชาติ ก็ไม่มี ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ก็เป็นอันพ้นทุกข์.

ผู้สร้าง

พูดถึงอุปาทานว่าเป็นปัจจัยให้เกิดภพเช่นนี้แล้ว ถ้าเทียบกับศาสนาที่เขาสอนว่ามีพระเจ้าสร้างมีพระเจ้าบันดาล ก็พอเทียบกันได้, แต่ว่าการสอนให้ปฏิบัติตรงกันข้าม, ศาสนาที่ว่ามีพระเจ้าสร้างให้มีให้เป็นขึ้นและบันดาลให้เป็นไปนั้น สอนให้อ้อนวอนพระผู้สร้าง พระผู้บันดาล เพื่อให้สร้างให้ดี ให้บันดาลให้ดี จนถึงตายไปแล้วก็ให้ไปอยู่กับพระเจ้าพระผู้สร้าง ไม่ต้องเกิดแก่เจ็บตายอีกต่อไป. ทาง

พระพุทธศาสนาไม่กล่าวโดยตรงว่ามีผู้สร้าง แต่ถ้าพูดตามปฏิจจสมุปบาทเป็นอันแสดงว่า อวิชชา ความไม่รู้ตามเป็นจริง คือ รู้ผิดจากความจริงไป ก็เป็นเหตุให้เกิด สังขาร คือความคิดนึก, ความคิดนึกเป็นภายในประกอบกับธรรม คือเรื่องที่คิดนึกอันเป็นภายนอกผสมกัน เรียกว่า สังขาร. อวิชชาความไม่รู้ แสดงออกมาก็เป็นความรู้ผิดจากความจริง เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารคือความคิดนึก เช่นคนเราถ้าเห็นอะไรเข้า เรารู้ตามเป็นจริงว่าเป็นอย่างนั้น เราก็ไม่ต้องคิดนึกอะไรต่อไป เพราะเห็นจริงแล้วรู้จริงแล้ว, แต่ถ้าเห็นสิ่งใดแล้วไม่เข้าใจ ไม่รู้ว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้นก็ต้องนึกคิด, ความนึกคิดประกอบกับธรรม คือเรื่อง ถ้าเป็นไปในทางดีก็เป็นบุญ ถ้าเป็นไปในทางชั่วก็เป็นบาป เป็นไปในทางที่มุ่งมั่นไม่หวั่นไหว ก็เป็นอเนญชะ, เมื่อสังขารเกิดขึ้นเช่นนี้แล้วก็สืบเนื่องต่อกันมาจนถึงอุปาทาน ความยึดถือเมื่อมีความยึดถือก็มีภพ, เมื่อมีภพ ก็มีชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น ทำให้ไม่พ้นทุกข์. พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนให้กำจัดอวิชชาที่เป็นต้นเดิมเสีย ให้วิชชาเกิดขึ้น. วิชชากับอวิชชาเป็นคู่กัน อวิชชาเหมือนดังความมืด วิชชาเหมือนดังแสงสว่าง, ถ้าไม่สว่างก็มืด ถ้าสว่างเกิดขึ้นก็กำจัดมืดให้หมดไป. อวิชชา เมื่อไม่มีแสงสว่างคืออวิชชาความรู้ตามเป็นจริงเข้ามาแก้ ก็คงเป็นอวิชชาอยู่, แต่ถ้ามีความสว่างคือวิชชารู้ตามเป็นจริงเกิดขึ้น ก็กำจัดอวิชชาให้เสื่อมไป. เมื่อวิชชาเกิดขึ้น กำจัดอวิชชาให้เสื่อมสูญไปแล้ว ก็ไม่ต้องนึกคิด ไม่ต้อง

นึกคิดชั่ว ไม่ต้องนึกคิดอยู่แน่วแน่มั่นคง สืบต่อไปถึงไม่ยึดถือ. เมื่อไม่มีอุปาทาน ก็ไม่มีภพ ไม่มีชาติ ทางพระพุทธศาสนาสอนให้กำจัดผู้สร้าง ไม่ให้อ้อนวอนผู้สร้างเช่นนั้นแหละ.

๒๙/๒๗ ก. ย. ๙๐

หมวด ๖

สาราณียธรรม ๖

วันนี้ว่าถึง สาราณียธรรม แปลว่าธรรมเป็นที่ระลึกถึงกันและกัน แต่ระลึกถึงกันนี้ หมายถึงระลึกถึงกันด้วยความชอบพอรักใคร่กัน ไม่ใช่ระลึกถึงด้วยความโกรธแค้นขัดเคืองกัน. พระสูตรแสดงธรรมข้อนี้ไว้ว่าสาราณียา เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ปิยกรณา ทำความรักกัน ครุกรณา ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กันและกัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน รวมเรียกสั้นว่าสาราณียธรรม ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน มี ๖ ประการ คือ:—

๑. เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยขวนขวายในกิจธุระของเพื่อนกันด้วยกาย มีพยาบาลภิกษุไข้เป็นต้น ด้วยจิตต์เมตตา.

๒. เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยขวนขวายในกิจธุระของเพื่อนกันด้วยวาจา เช่นกล่าวสั่งสอนเป็นต้น ด้วยจิตต์เมตตา.

๓. เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อและลับหลัง คือคิดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนกัน.

๔. แบ่งปันลาภที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรม ให้แก่เพื่อนภิกษุสามเณร ไม่หวงไว้บริโภคจำเพาะผู้เดียว.

๕. รักษาศีลบริสุทธเสมอกันกับเพื่อนภิกษุอื่น ๆ ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของผู้อื่น.

๖. มีความเห็นร่วมกันกับภิกษุสามเณรอื่น ๆ ไม่วิวาทกับใคร ๆ เพราะมีความเห็นผิดกัน.

โดยตรงพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่บรรพชิต คือผู้บวชในพุทธศาสนา, แต่ว่าก็สาธารณะ คือทั่วไปแก่คนอื่นแม้เป็นคฤหัสถ์. ข้อ ๑ ข้อ ๒ ข้อ ๓ ข้อ ๕ นั้นเข้าใจง่ายแล้ว.

ข้อ ๕ ที่ท่านแสดงว่า สีลสามัญญตา ความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน สำหรับบรรพชิตในบัดนี้แยกเป็น ๒ เป็นภิกษุ ๑ เป็นสามเณร ๑, ภิกษุที่จะอยู่ด้วยกันด้วยความเรียบร้อย ระลึกถึงกันและกันด้วยความชอบพอรักใคร่กัน ก็ต้องมีศีลเสมอกัน, สามเณรก็ต้องมีศีลของสามเณรให้บริบูรณ์เสมอกัน. ภิกษุที่อยู่ด้วยกันถ้ามีศีลคือความประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยไม่เสมอกัน ยิ่งหย่อนหละหลวมต่างกันแล้ว ก็อยู่ด้วยกันด้วยความไม่เรียบร้อยไม่สามัคคี. ท่านผู้มีศีลอันดีก็รังเกียจผู้มีศีลชั่ว, ผู้มีศีลชั่วไม่ทำตัวของตัวให้มีศีลดีขึ้นเสมอกับภิกษุที่มีศีลดี ก็อาจติเตียนภิกษุที่มีศีลดีว่าทำเคร่ง, เมื่อเป็นเช่นนี้ก็อยู่ด้วยกันไม่เรียบร้อย จะเป็นไปเพื่อไม่สงเคราะห์กัน เพื่อวิวาทกัน เพื่อความไม่พร้อมเพรียงกัน เพื่อความไม่เป็นพวกเดียวกัน. ในคฤหัสถ์ก็เหมือนกัน คนที่อยู่เป็นหมวดหมู่กันนั้น ถ้ามีความประพฤติทางกายทางวาจาไม่เหมือนกัน คือบางคนประพฤติดีบางคนประพฤติ

ชั่ว อยู่ด้วยกันก็ไม่เป็นสุข, ผู้ประพฤติดีก็รังเกียจผู้ประพฤติชั่ว, ผู้ประพฤติชั่วก็จะหาว่าผู้ประพฤติดีอวดดี หรือโง่ไม่รู้จักปลีนปลอน เอาตัวรอดอยู่ด้วยกันก็ไม่เป็นสุข, แต่ถ้ามีศีลคือความประพฤติทางกายทางวาจาให้ดีเสมอกันแล้ว ก็อยู่ด้วยกันเป็นสุข, เพราะฉะนั้น ศีลสามัญญตา ความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน จึงเป็นสาราณียธรรมข้อ ๑ เป็นข้อที่ ๕.

ข้อที่ ๖ ทิฏฐิสามัญญตา ความเป็นผู้มีทิฏฐิ คือความเห็นเสมอกัน. ความเห็นหรือตลอดไปถึงความชอบ จะให้เหมือนกันหมดไม่ได้, นึกดูพระสาวกของพระพุทธเจ้า ที่ว่าเป็นพระอรหันต์ ท่านก็ยังมีความเห็นชอบต่างกัน เช่นพระมหากัสสปเถระ ชอบอยู่ป่า พระสารีบุตรชอบทางปัญญา, พระโมคคัลลานชอบทางฤทธิ์, พระปุณณมันตานีบุตรชอบทางแสดงธรรม, และก็ได้เอตทัคคะความเลิศที่พระพุทธเจ้ายกย่องต่าง ๆ กัน, แต่ว่าเมื่อรวมความดง ความเห็นนั้นต้องเป็นอริยะ เป็นความเห็นที่ประเสริฐ เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ นำผู้ประกอบด้วยทิฏฐินั้นไปเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบ. เพราะฉะนั้น หลักก็คือจะเห็นอย่างไรก็ตาม แต่ว่าต้องเห็นเพื่อออกจากทุกข์ ไม่เห็นประกอบด้วยทุกข์. เมื่อมุ่งความออกจากทุกข์หรือความสิ้นทุกข์ด้วยกันแล้ว ก็รวมกันได้ อยู่ด้วยกันเรียบร้อย, เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงแสดงว่าทิฏฐิความเห็นประเสริฐ นำผู้ประกอบด้วยทิฏฐินั้นออกเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบ. เราทำอะไรแม้เราจะเห็นว่าเป็นสุข

สำหรับเรา แต่ก่อทุกข์ให้คนอื่น นี่ไม่ใช่นำออกเพื่อความสิ้นทุกข์, ทำประโยชน์แก่คนอื่น เพื่อให้เขาได้สุขแต่เราได้ทุกข์ นี่ก็ไม่ใช่นำออกเพื่อความสิ้นทุกข์, เพราะฉะนั้น รวมความลงก็คือความเห็นที่ไม่ทำตัวเองให้เป็นทุกข์ หรือไม่ทำตัวเองให้เป็นคนชั่ว ไม่ทำผู้อื่นให้เป็นทุกข์หรือไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน, ถ้าความเห็นเช่นนี้ร่วมกันแล้วก็อยู่ด้วยกันเป็นสุข. เพราะฉะนั้น ทิฏฐิสามัญญตา ความเสมอกันด้วยทิฏฐิ คือความเห็นที่นำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ จึงเป็นสาราณียธรรม อีกอย่างหนึ่งเป็นข้อที่ ๖.

รวมความว่า ภิกษุเข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรมต่อกันและกัน เป็น ๓ เฉลี่ยลาภที่ได้มาโดยชอบธรรมให้แก่กันและกันตามสมควรไม่ดูดาย เป็นข้อที่ ๔ มีศีลเสมอกัน มีทิฏฐิความเห็นที่นำออกจากทุกข์หรือเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบเสมอกันอีก ๒ จึงเป็นสาราณียธรรม ๖.

๒๗/๒๓ ก. ย. ๒๔๙๓

หมวด ๗

อปริหานิยธรรม ๗

วันนี้ว่าถึง อปริหานิยธรรม ธรรมเป็นที่ตั้งของความไม่เสื่อม หรือธรรมไม่เป็นที่ตั้งของความเสื่อม. ธรรมเหล่านี้เนื้อความเข้าใจง่ายอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น ไม่ต้องอธิบายมาก.

ข้อที่ ๑ หมั่นประชุมกัน เพื่อช่วยกันพิจารณาจัดทำกิจการของหมู่ที่จะพึงทำ นี่เห็นได้แล้วว่าไม่เป็นที่ตั้งของความเสื่อม หรือเป็นที่ตั้งของความไม่เสื่อม.

ข้อที่ ๒ เมื่อประชุม ก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุม ก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ ข้อนี้ความชัดเห็นได้ง่ายอยู่แล้ว เพราะถ้าไม่พร้อมเพรียงกันเช่นนั้น ก็เป็นทางเสื่อม ต่อเมื่อพร้อมเพรียงกัน จึงเป็นทางเจริญ.

ข้อที่ ๓ ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติ ไม่ถอนสิ่งที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้. นี้ว่าถึงพระบัญญัติได้แก่วินัยหรือสิกขาบท, พึงพิจารณาดู พระบัญญัติหรือพระวินัยหรือสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ แยกออกได้เป็นสอง คือ อาทิพรหมจริยกา พระบัญญัติที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ หมายความว่า พระบัญญัติที่ไม่ควรจะล่วงจริง ๆ ไม่ลักแต่ว่าเป็นธรรมเนียมประเพณีอย่างหนึ่ง, อภิสมาจาร พระบัญญัติเพียงแต่ให้ประพฤติยิ่งหรือความประพฤติดีตาม

คราวตามสมัย หรือตามความนิยมของคนอย่างหนึ่ง. พระบัญญัติที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ คือมีโทษจริง ๆ นั้น ถ้าได้ทรงบัญญัติลงไปแล้ว ยังอ่อนอยู่ทรงบัญญัติให้แรงขึ้น, ส่วนที่เป็นแต่เพียงอภิสมาจาร ถ้าทรงบัญญัติไว้แล้วแรงไป ก็ผ่อนลงมาให้เบาจนถึงอาจไม่สำเร็จประโยชน์เต็มได้ เช่นห้ามไม่ให้ภิกษุนอนร่วมกับอนุปสัมบันในห้องเดียวกัน, ภายหลังเมื่อมีสามเณรขึ้น ทรงอนุญาตให้นอนร่วมกับสามเณรซึ่งเป็นอนุปสัมบันเหมือนกันได้เพียง ๒-๓ คืน. ในที่นี้พึงพิจารณาว่า อนุปสัมบันมี ๒ ชะนิด ชะนิดหนึ่งคือสามเณรที่เป็นบรรพชิตด้วยกัน อีกชะนิดหนึ่งเป็นคฤหัสถ์, ชะนิดที่เป็นสามเณรเป็นบรรพชิตด้วยกัน ทรงอนุญาตให้นอนร่วมได้ ๒-๓ คืน, แต่เมื่อเรียกสามเณรเป็นอนุปสัมบัน ก็ทั่วไปถึงคฤหัสถ์ซึ่งเป็นอนุปสัมบันด้วย ความก็เลยทั่วกันไป.

ข้อที่ ๔ ภิกษุเหล่าใดเป็นประธานเป็นผู้ใหญ่ สงฆปิตโร เป็นบิดรของสงฆ์ สงฆปริณายกา เป็นผู้นำของสงฆ์, เคารพในสังฆบิดรในท่านผู้นำสงฆ์ เชื่อฟังในถ้อยคำของท่าน ก็เป็น อปริหานิยธรรม. ทุก ๆ หมู่ต้องมีหัวหน้า, ถ้าไม่มีหัวหน้า ก็รวบรวมกันเป็นหมู่ไม่ติด, นี่เห็นกันได้ง่าย ๆ แล้ว เช่นในครอบครัวหนึ่ง ก็ต้องมีหัวหน้า, พึงพิจาราณาดู, ถ้าไม่มีหัวหน้าเสมอกันได้หมด ครอบครัวนั้นก็ยุ่งเหยิงหมดตั้งอยู่ไม่ได้, ถ้ามีหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ปกครอง, ครอบครัวนั้นก็อยู่กันได้ดี; ในสงฆ์ก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีสังฆบิดรไม่มีสังฆ-

ปริณายกคือผู้นำ อยู่กันตามลำพัง, ใครจะทำอะไรเป็นอย่างไรก็ทำได้ จะไม่มีระเบียบ จะยุ่งเหยิงกันไปหมด, ถ้ามีหัวหน้ามีสังฆบิดรสังฆปริณายกที่ดี เป็นผู้ควบคุมแล้ว ก็อยู่กันเรียบร้อย, เพราะฉะนั้น จึงจำต้องมีสังฆบิดรสังฆปริณายก, แม้มีแต่ไม่เคารพนับถือไม่เชื่อฟังก็ยุ่งอีก. เมื่อเช่นนี้ ท่านผู้เป็นสังฆบิดรสังฆปริณายก ก็ต้องประพฤติตัวให้ดีให้สมกับเป็นสังฆบิดรสมเป็นสังฆปริณายก ให้เป็นที่เคารพนับถือเชื่อฟังของผู้ที่อยู่ด้วยกัน, เหมือนดังหัวหน้าของครอบครัว จะเป็นหัวหน้าที่ดีได้ ก็ต้องประพฤติดี, ถ้าหัวหน้าประพฤติไม่ดี, คนในครอบครัวก็ไม่เคารพนับถือ อยู่ด้วยกันไม่เรียบร้อยไม่เป็นสุข.

ข้อที่ ๕ ไม่ถูอำนาจแก่ความอยาก นี่เข้าใจง่ายแล้ว. ความอยากในที่นี้หมายถึงตัณหา, ตามธรรมดาคนเราก็อยากโน่นอยากนี่อยากต่าง ๆ รวมลงในกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เพียงแต่ชาวบ้านถูอำนาจของตัณหาก็ยังไม่ดีไม่งาม ยิ่งเป็นบรรพชิตเป็นภิกขุ ถูอำนาจของตัณหา ทำตามอำนาจของตัณหา ยิ่งไม่ดีไม่งามมาก, เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงสอนไม่ให้ถูอำนาจของตัณหา.

ข้อที่ ๖ ยินดีในเสนาสนะป่า, นี้ก็หมายถึงยินดีในกายวิเวก เพราะเสนาสนะป่า ก็หมายถึงเสนาสนะอันสงัดที่ประกอบด้วยวิเวก คือความสงัด.

เมื่อจัดวิเวกออกไป ท่านจัดออกเป็น ๓ คือ :—

กายวิเวก สงัดกาย ได้แก่อยู่ในเสนาสนะอันสงัด ไม่ให้เกลื่อน

กล่นกังวลยุ่งเหยิงด้วยบุคคลกิจการงานต่าง ๆ.

ส่งัดกายแล้วก็เป็นปัจจัยที่จะให้ถึงความส่งัดจิตต์, จิตต์ของคนเราตามธรรมดาก็ฟุ้งซ่านไปรับอารมณ์ต่าง ๆ ที่เรียกว่า จิตต-วิกเขป ความฟุ้งซ่านของจิตต์, ถ้าทำจิตต์ให้ส่งบระงับด้วยมุ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียว ไม่ซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ กำจัดนิวรณ์ ธรรมเครื่องกั้นจิตต์ไม่ให้บรรลุคุณความดีเลิศได้ แม้ชั่วครู่ชั่วขณะ นี้เรียกว่าจิตตวิเวก ส่งัดจิตต์, ถ้าใครทำให้จิตตวิเวกความส่งัดจิตต์เกิดขึ้น จะรู้จักรสของจิตต์ที่ส่งัดที่ส่งบเป็นสุขประณีตละเอียด ที่คนยังไม่ได้ทำให้บรรลุถึงนักไม่เห็น. เพราะฉะนั้น คนที่ยังมีจิตต์อันหยาบอยู่จึงต้องการความสุขในอารมณ์ต่าง ๆ ไม่รู้จักความส่งบของจิตต์.

ความส่งบส่งัดจิตต์ ที่เรียกว่าจิตตวิเวกให้เกิดความสุขชั่วคราว เพราะยังไม่รู้ตามเป็นจริง. ทางพระพุทธศาสนาต้องการให้รู้ตามเป็นจริง. แต่จิตตวิเวกก็เป็นปัจจัยที่จะให้ได้รู้ตามเป็นจริง ดังที่พระพุทธเจ้าเคยทรงแสดงไว้ว่า พระองค์ทรงทำจิตต์ให้ส่งบระงับเป็นจิตตวิเวกแล้ว ทรงน้อมจิตต์ที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวไปพิจารณา ก็ได้ทรงรู้จริงเห็นจริง.

กิเลสที่เข้ามาครอบงำจิตต์ท่านเรียกว่า อุปธิ แปลตามศัพท์ว่าเข้าไปทรง คือกิเลสที่เข้าไปครอบงำจิตต์ ให้อยู่ใต้อำนาจของกิเลส ถ้าเรียกตามภาษาบาลีก็เรียกว่า กิเลสอุปธิหรือกิเลสูปธิ อุปธิคือกิเลส โดยตรงอุปธินำจะได้แก่กิเลส เพราะแปลว่าผู้เข้าไปทรง.

แต่ว่าพระอาจารย์ท่านแสดงอุปธิไว้ ๔ คือ

ขันธอุปธิ. ขันธ์ก็ได้แก่ขันธ์ ๕ อันรวมเข้าเป็นกายอันนี้ เรียกว่าขันธอุปธิ หรือขันธูปธิ อุปธิคือขันธ์. ถ้าเอาขันธ์เป็นอุปธิ จะแปลว่าผู้เข้าไปทรงไม่ได้ จะต้องแปลว่าขันธ์ที่บุคคลเข้าไปยึดถือด้วยกิเลส, เพราะฉะนั้น ขันธ์จึงเป็นที่ยึดถือของอุปธิคือกิเลสนี่อย่างหนึ่ง.

กรรม คือกิจการงานที่บุคคลทำ. เมื่อบุคคลทำกิจการงานทางกาย ทางวาจา ทางใจก็ได้ผล, ผลก็เป็นที่ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง, บุคคลเข้าไปยึดกรรมคือการงานที่ทำว่าเป็นของเรา เราเป็นกรรม กรรมเป็นตัวตนของเราเช่นนี้, กรรมก็เป็นอุปธิ คือเป็นที่เข้าไปยึดอีกอย่างหนึ่ง เรียกกัมมอุปธิหรือกัมมูปธิ.

กาม หมายเอาวัตถุกาม คือวัตถุที่สัตว์ใคร่ รวมเข้าก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเรียกว่ากามคุณหรือกามารมณ์ (กาม+อารมณ์). คนหรือสัตว์เข้ายึดกาม คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (ด้วยกิเลสกาม), รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอันอันเป็นกามคุณหรือกามารมณ์ ก็เป็นที่ยึดอีกชะนิดหนึ่ง จึงเรียกกามอุปธิหรือกามูปธิ.

แต่ถ้าโดยตรงแล้วก็กิเลสนั่นแหละ: กิเลสเข้าไปยึดขันธ์ ขันธ์ก็เป็นอุปธิ, กิเลสเข้าไปยึดกรรม กรรมก็เป็นอุปธิ, กิเลสเข้าไปยึดกาม กามก็เป็นอุปธิ. ถ้ากิเลสไม่เข้าไปยึด เพราะหมดกิเลสแล้ว,

ขันธ์ก็คงเป็นขันธ์อยู่ ไม่เป็นที่ยึดของท่านผู้รู้ ผู้ไม่มีกิเลส, กรรมก็คงเป็นกรรมอยู่ แม้ท่านผู้รู้ก็ยังทำกรรมอยู่ แต่ท่านไม่ยึดกรรมและผลของกรรม. ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็มีประจำอยู่ในโลก, แต่ท่านผู้รู้เป็นผู้ไม่มีกิเลส ก็ไม่เข้าไปยึดรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็ไม่เป็นกามอุปธิของท่านผู้รู้.

กายวิเวก สงัดกายเป็นปัจจัยแห่งจิตตวิเวก, จิตตวิเวก ความสงัดจิตต์ เป็นปัจจัยแห่งอุปธิวิเวก คือความสงัดจากอุปธิ. เมื่อจิตต์ไม่มีอุปธิแล้ว จิตต์ก็ปลอดโปร่ง เพราะรู้เห็นตามเป็นจริง. ทางพระพุทธศาสนาชั้นสูง จึงสอนให้สงัดจากอุปธิ เรียกว่าอุปธิวิเวก.

ข้อที่ ๗ หวังให้เพื่อนสพรหมจารีหรือเพื่อนบรรพชิต คือภิกษุสามเณรผู้มีศีลเป็นที่รักซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่เป็นสุขด้วยกันทั้งหมด. ผู้มีศีลเป็นที่รัก คือผู้หนักอยู่ในศีลในวินัย, หวังใจว่า ท่านเช่นนั้นที่ยังไม่มา ก็ขอให้มา ที่มาแล้วก็ให้อยู่เป็นสุข. แต่ถ้าภิกษุไม่เป็นเปสละ คือไม่มีศีลเป็นที่รัก ประพฤติด่างศีลหรือเรียกว่าทุศีล เรียกว่าอลัชชีไม่มีความอายเช่นนั้น, ถ้าเข้ามาอยู่ก็ทำให้หมู่ยุ่งเหยิงเดือดร้อน ไม่อยู่ในข้อที่หวัง; เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ท่านจึงให้ตั้งใจหวังว่าภิกษุที่มีศีลเป็นที่รัก คือผู้มีศีลอันดี ยังไม่มาก็ขอให้มา มาแล้ว ก็ขอให้อยู่ด้วยกันเป็นสุข, นี่เป็นอปริหานิยธรรม

ธรรมที่เป็นที่ตั้งของความไม่เสื่อม หรือธรรมไม่เป็นที่ตั้งของความเสื่อม, เห็นได้ง่าย ๆ เข้าใจได้ง่าย.

รวมเป็นอปริหานิยธรรม ๗ ข้อ. ธรรม ๗ ข้อเหล่านี้ จักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายจักตั้งอยู่ในธรรม ๗ ข้อเหล่านี้ เพียงใด ก็หวังได้ว่ามีความเจริญฝ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย เพียงนั้น.

๒๘, ๒๙/๒๓, ๒๔ ก. ย. ๙๓

หมวด ๑๐

บารมี ๑๐

บารมี พระอาจารย์แสดงว่า พระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับ จนในที่สุดได้บำเพ็ญพระบารมีอย่างสูงสุด ก็ได้บรรลุปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง. ศัพท์ว่า ปารมี หรือ เรียกในภาษาไทยว่า บารมี ท่านว่ามาจากศัพท์ว่า ปรม ที่แปลว่าอย่างยิ่ง หรือยิ่ง คงมุ่งถึงทางไป หมายความว่าดำเนินไปในทางดียิ่งขึ้นไปโดยลำดับ แต่ความไม่สู้ชัด, ถ้าถือเอาความให้ชัดก็หมายความว่า เก็บดีเก็บถูก, ท่านไม่ได้แสดงไว้ถึงธรรมส่วนชั่วที่ตรงกันข้าม, แต่เมื่อพิจารณาดู น่าจะเห็นว่าตรงกันข้ามกับส่วนชั่ว ซึ่งเรียกว่า อาสวะ, เพราะ อาสวะ แปลว่า หมักหมม หรือดอง ก็คือเก็บนั่นเอง. แต่ว่าอาสวะเก็บชั่วเก็บผิด, ส่วนบารมีเก็บดีเก็บถูก, พิจารณาดูไม่ใช่ตัวกรรมที่เดียว แต่เนื่องไปจากกรรม เช่นคนทำดีที่เรียกว่าเป็นบุญ เป็นกุศล ผลที่ดีก็ปรากฏเกิดขึ้นตามเหตุ เมื่อเสร็จแล้วก็แล้วไป แต่ความคุ้นเคยในทางดีหรือคุ้นเคยในทางบุญทางกุศลยังมีอยู่ไม่สูญไปตาม นี่เป็นชะนิดบารมี, คนทำชั่วที่เรียกว่าเป็นบาป ผลชั่วก็เกิดขึ้น เมื่อสำเร็จไปแล้วก็เป็นหมดเรื่องของกรรมและผล แต่ความคุ้นเคยในทางชั่วยังมีอยู่ นี่เป็นชะนิดอาสวะ, นึกดูถึงคนเราในคราวที่มีเหตุอะไรมาประสพ จำจะต้องทำกิจการงานแก้เหตุที่มาประสพ หรือให้เหตุที่มา

ประสพดุจดังไป เราไม่เคยตั้งใจว่าจะทำดีทำชั่วร้าย, แต่ว่าในเวลาเช่นนั้น บางคราวก็เห็นทางที่จะทำดีทำชอบ แล้วก็ทำไป บางคราวก็ให้เห็นทางชั่วทางผิด แล้วก็ทำไป, เพราะฉะนั้น บารมีกับอาสวะเก็บดีเก็บชั่วจึงเป็นคู่กัน แต่ตรงกันข้าม, เหมือนดังคนที่หลงทางไปคนเดียวในป่า และต้องการกินอาหาร, นี่มีเหตุเกิดขึ้น ก็จำต้องแสวงหาอาหาร ถ้าบารมีส่งอุดหนุน ก็ให้แสวงหาอาหารในทางดี เช่นเก็บลูกไม้ใบไม้ที่พอจะกินได้กินแก้หิว, ถ้าอาสวะเกิดขึ้น ก็ให้มุ่งที่จะฆ่าสัตว์ มุ่งเอาเนื้อมาเป็นอาหาร, ลองพิจารณาดูเราเองในเวลาที่มีเหตุมาประสพแล้ว ทำอะไรลงไปเพื่อแก้เหตุนั้น ก็เป็นได้ทั้งสองทาง ทางดีก็ได้ทางชั่วก็ได้.

ปารมี หรือ บารมี ท่านจัดไว้ ๑๐ ประการคือ: บารมีคือทาน เรียกว่า ทานบารมี, บารมีคือศีล เรียกว่า สีลบารมี, บารมีคือเนกขัมมะ ความออกไป เรียกว่า เนกขัมมบารมี, บารมีคือปัญญาความรู้เรียกว่า ปัญญาบารมี, บารมีคือวิริยะ ความบากบั่น หรือความเพียร เรียกว่า วิริยบารมี, บารมีคือขันติ ความอดทน เรียกว่า ขันติบารมี, บารมีคือสัจจ ความจริงใจ ใจที่จริง เรียกว่า สัจจบารมี, บารมีคืออธิฐานะ ความตั้งใจ เรียกว่า อธิฐานบารมี, บารมีคือเมตตา ความปรารถนาสุข แผ่ไปถึงคนและสัตว์อื่น เรียกว่า เมตตาบารมี, บารมีคืออุเบกขา ปัญญาที่พิจารณาเห็นดีชั่วผิดถูกตามเป็นจริงแล้ว วางใจเป็นกลางหรือไม่ทำให้เป็นไปด้วย

อำนาจโลภะ โทสะ โมหะ วางใจเป็นกลางอย่างที่สวดกันมา เรียกว่า อุเปกขาบารมี, รวมเป็น ๑๐.

ทาน การให้ก็เคยแสดงมาแล้ว, การให้ เป็นกรรม รวมทั้งจาคะด้วย, เมื่อทานเป็นกรรมดีก็เป็นบุญ ก็ให้ผลดี, ความคุ้นเคยในทางทานก็ย่อมมีสืบต่อไป นี่เป็นทานบารมี กำจัดความตระหนี่เหนียวแน่นที่นอนจมอยู่ อันจัดเป็นอาสวะชะนิดหนึ่ง.

สีล การตั้งใจรักษาศีล ขั้นใดก็ตาม กำจัดความคิดล่วงศีล หรือทุศีลเสียได้ เป็นกรรม, ความคุ้นเคยในศีล จนจิตต์เป็นปกติ ไม่คิดล่วง เป็นศีลบารมี.

เนกขัมมะ ความคิดหลีกออกจากทุกข์ หรือความยุ่งเหยิงต่าง ๆ เป็นเครื่องกำจัดความหมกมุ่นพัวพันที่เคยมีอยู่ เป็นกรรม, ความคุ้นเคยในเนกขัมมะ เป็นเนกขัมมบารมี.

ปัญญา พิจารณาจนเกิดความรู้จริงเห็นจริงขึ้น เป็นเครื่องกำจัดความรู้ชั่วรู้ผิดหรือไม่รู้ เป็นกรรม, ความฉลาดเพราะคุ้นเคยในปัญญา เป็นปัญญาบารมี.

๔ นี้เป็นข้อปฏิบัติปฏิบัติชอบโดยตรง.

วิริยะ ความเป็นผู้กล้าหาญบากบั่นหรือความเพียร, ว่าถึงผลก็คือกำจัดความเกียจคร้าน อาจน้อมไปได้ทั้งชั่วทั้งดี และท่านวางไว้ในลำดับของบารมีทั้ง ๔ จึงเห็นได้ว่าเป็นอุปการะอุดหนุนบารมีทั้ง ๔ เป็นเครื่องกำจัดความเกียจคร้านที่ตรงกันข้าม.

ขันติ ความอดทน, อดทนไม่ทำชั่ว คือ ไม่ถูกอำนาจของกิเลสที่เกิดขึ้นครอบงำแล้วชักใจให้อยากทำชั่ว อดทนไว้ไม่ทำชั่ว. และอดทนทำดี แม้ไม่ชอบใจที่จะทำดี ก็อดทนทำ เป็นเครื่องกำจัดความไม่อดทนที่ตรงกันข้าม.

สัจจะ ความจริงใจ. ใจจริงอยู่ว่าจะทำอย่างไรไม่เปลี่ยนความจริงใจ นี่เป็นสัจจะ เป็นเครื่องกำจัดความไม่จริงใจ.

อธิฏฐานะ ความตั้งใจมั่น, ตั้งใจว่าจะทำอะไรก็ทำไป กำจัดความคลอนแคลน แปรปรวน.

เมตตา เป็นเครื่องกำจัดพยาบาทปองร้าย.

อุเบกขา เป็นเครื่องกำจัดกิเลส ที่ทำให้ยินดียินร้ายและงมงายหรือกิเลสอื่นเสียได้ เพราะวางใจเป็นกลาง.

ท่านวางลำดับ วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฏฐานะ เมตตา อุเบกขา ต่อจากปัญญาออกมา, เพราะฉะนั้น จึงสันนิษฐานเห็นว่า ทั้ง ๖ บารมีนั้น เป็นอุปการธรรม ธรรมเป็นเครื่องอุดหนุน คือ อุดหนุนที่จะให้ทานศีล เนกขัมมะ ปัญญาเกิดเจริญสืบต่อกันไป กว่าจะถึงที่สุด, เพราะถึงตั้งใจให้ทาน ตั้งใจรักษาศีล ตั้งใจออกจากความหลง หรือออกจากทุกข์ ตั้งใจพิจารณาเพื่อให้รู้เห็นความเป็นจริง แต่ถ้าขาดวิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฏฐานะเสียแล้ว ก็ไม่สำเร็จ, ส่วนเมตตา ก็เป็นเครื่องกำจัดพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วจะทำใจให้ไปปองร้าย, อุเบกขาเมื่อเกิดขึ้นก็กำจัดกิเลส ยินดียินร้ายหลงงมงาย.

รวมความว่าส่วนชั่วที่ตรงกันข้าม อันนอนหมักหมมอยู่จัดเป็นอาสวะ ส่วนดีที่นอนหมักหมมอยู่ที่เก็บไว้จัดเป็นบารมี. ท่านจัดบารมีไว้เป็น ๓ ขั้นคือ บารมี สามัญที่เป็นขั้นต้นอย่างหนึ่ง อุปบารมี บารมีที่จวนใกล้อย่างหนึ่ง ปรมัตถบารมี บารมีอย่างสูงอีกอย่างหนึ่ง, ท่านแสดงว่าทาน การให้ ให้พัสดุสิ่งของต่าง ๆ นั้นเป็นบารมีสามัญ ให้ถูกให้เมียเป็นอุปบารมี ให้ชีวิตท่านชักตัวอย่างว่า ควักลูกตาให้ผู้ขอที่ตาบอด เพื่อให้เขามีตาดี หรือแล่เนื้อให้คนที่อดอยากจนตัวตาย นี่เป็นปรมัตถบารมี, แต่พิจารณาดูแล้วไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น คนหนึ่งตาบอดจะควักตาคนตาดีไปใส่คนตาบอดจะเห็นได้อย่างไร. ในชาดกทศชาติ คือ ๑๐ ชาติ เช่นชาติที่เป็นพระเวสสันดรนั้น ให้ถูกให้เมียท่านจัดว่าเป็นอุปบารมี, แต่ถ้าพิจารณาจัดในชาติปัจจุบัน ก็จะพอเห็นได้ คือพระโพธิสัตว์เมื่อทรงครองสมบัติอยู่ไม่ตระหนี่เหนียวแน่นแผ่เผื่อเจือจานเป็นทานบารมี, ตั้งใจประพฤติดีประพฤติชอบเว้นประพฤติชั่วประพฤติผิด เป็นศีลบารมี, มุ่งที่จะออกจากความยุ่งเหยิงพัวพันมีอยู่ในใจเรียกว่า เนกขัมมะบารมี, มุ่งที่จะรู้จริงเห็นจริงเป็นปัญญาบารมี, ส่วนบารมีอีก ๖ ก็อุดหนุนบารมีทั้ง ๔ ข้างต้น จึงให้ทรงปฏิบัติอยู่เช่นนั้นได้, ตั้งแต่เสด็จละสมบัติของผู้ครองเรือนออกไปแสวงหาโพธิ คือ ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ หรือความตรัสรู้ ไปจนเมื่อจวนจะตรัสรู้ แต่ยังไม่ตรัสรู้ จัดเป็นอุปบารมี บารมีที่จวนที่ใกล้, ในเวลาที่ตรัสรู้ พระบารมีทั้ง ๑๐ เจริญเต็มที่เป็นปรมัตถบารมี

ก็ได้ปรมัตถประโยชน์คือวิชชาวิมุตติ เป็นพระพุทธเจ้า เป็น พุทโธ, ถ้าจัดเช่นนี้เห็นความได้ดี. ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าบำเพ็ญพระบารมีเป็นพันเพอยู่ แต่เป็นบารมีสามัญ ยิ่งขึ้นไปเป็นอุปบารมี สูงสุดเป็นปรมัตถบารมี. นึกดูในเวลาที่จวนตรัสรู้ต้องผจญมารนั้น ก็ต้องใช้ปรมัตถบารมี คือ ทาน ศีละหมดจนถึงชีวิต ตายเป็นตาย ที่ท่านแสดงไว้ว่า ตั้งจาตุรงคมหาปธาน ความเพียรใหญ่ ๔ ถ้าไม่ตรัสรู้จะไม่ทรงคลายบัลลังก์ คือนั่งขัดสมาธิอยู่, จิตต์ของพระองค์ก็เป็นปกติไม่หวั่นไหว เป็นศีล, ความคิด ศีละ สิ่งที่พัวพัน หรือความพัวพันออกไป แน่วแน่อยู่ในใจ เป็นเนกขัมมะ, พิจารณาดูจนรู้เห็นความเป็นจริง เป็นปัญญา, บารมีอีก ๖ ก็เป็นอุปการะ.

บารมีกับอาสวะเป็นคู่กันอยู่เสมอ, ในขั้นต้นท่านแสดงว่า อวิชชา ความไม่รู้เป็นต้นเดิม ออกมาก็เป็นความรู้ผิดจากความจริง เมื่อรู้ผิดจากความจริงก็ทำผิด เมื่อทำผิดก็ให้ผลที่ไม่ชอบใจ คือเป็นผลที่ผิด. ความรู้ถูกเกิดขึ้น แก้ความไม่รู้เดิมหรือรู้ผิดเสื่อมไปทีละน้อยทีละน้อย เช่นเด็กแรก ๆ เกิดมาไม่รู้ว่าไฟเป็นอย่างไร นี่เป็นอวิชชาชนิดหนึ่ง, เมื่อเห็นไฟก็ไม่รู้ว่าไฟร้อน นี่อวิชชาออกมารู้ผิดจากความจริง, เพราะไม่รู้ว่าไฟร้อน ก็ถูกไฟหรือจับไฟเข้า ความร้อนก็เกิดขึ้น นี้ให้เกิดความรู้ รู้ว่าไฟร้อน, เมื่อรู้เช่นนี้แล้วจะไม่จับไฟ หรือป้องกันไม่ให้ไฟมาถูกตัวอีก นี่เป็นความฉลาด. ความรู้ถูกที่เกิดขึ้นแก้ความรู้ผิด เป็นตัวกรรม ความฉลาดที่สั่งสมอยู่ไม่สูญไป

นั้นเป็นบารมี, ในข้ออื่น ๆ หรือในทางอื่น ๆ ก็เป็นเช่นนั้นแหละ, คนเรียนอะไรต่าง ๆ เมื่อเรียนก็แก้ความไม่รู้หรือแก้ความรู้ผิดในเวลาที่เรียน แต่เมื่อเสร็จจากการเรียนแล้ว ความฉลาดที่เกิดขึ้นเพราะเรียนไม่ได้สูญ ไม่ได้ดับ ยังคงมีอยู่, เพราะฉะนั้น ปัญญาความรู้กับความฉลาดมีอาการเป็นอันเดียวกัน แต่รู้เกิดขึ้นเพราะเหตุ ฉลาดสืบเนื่องไปจากความรู้, คนที่ศึกษามาก ได้ปัญญาความรู้มากก็ฉลาดมาก นี่ว่าในชาติปัจจุบัน, แต่ว่าบางคนพอเกิดมาพูดจาได้แสดงกิริยาได้, ผู้ใหญ่เห็นเข้าก็บอกได้ว่า เด็กคนนี้โง่ เด็กคนนี้ฉลาด แสดงว่าบารมีที่มีอยู่ในเด็กนั้นต่างกัน, เด็กที่พูดออกมา หรือแสดงกิริยาออกมาให้ผู้ใหญ่สังเกตได้ว่าโง่ เพราะมีโง่อยู่ เด็กที่พูดและแสดงกิริยาออกมาให้ผู้ใหญ่สังเกตได้ว่าเด็กนี้ฉลาด ก็เพราะเขามีฉลาดอยู่ในภายใน, แต่จะไปผ่าดูว่า ฉลาด โง่ อยู่ที่ไหน หาไม่เห็น, บารมีคู่กับอาสวะแต่ตรงกันข้ามเช่นนี้ ท่านจึงแสดงว่า บารมีเกิดขึ้นด้วยความรู้, เมื่อคนเราพบเห็นอะไรต่าง ๆ เกิดความรู้ขึ้นก็แก้ความไม่รู้หมดไปทีละน้อย เป็นอันกำจัดอาสวะออกไปทีละน้อย ในที่สุดมีบารมีเต็มที่ เป็นปรมัตถบารมี ก็กำจัดอาสวะด้วยประการทั้งปวง.

๒๕/๑๘ ก. ย. ๙๐

สรุปเรื่องพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา

วันนี้จะสรุปเรื่องพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา, เมื่อว่าถึงพระพุทธศาสนา ก็ต้องว่าถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้และประกาศพระพุทธศาสนา. ในเบื้องต้น พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ พระองค์ทรงเกิดในสกุลกษัตริย์ซึ่งเป็นสกุลสูง เป็นโคตมโคตร ซึ่งเป็นโคตรที่เขานิยมนับถือกัน ทั้งเป็นขัตติยมหาศาล คือกษัตริย์ที่มั่งมี มีรูปพรรณสัณฐานงาม มีพลพหลเป็นคนเฉลียวฉลาด ทั้งทรงเรียนความรู้ จนเป็นผู้สามารถในกิจการงารที่พึงประกอบทำตามหน้าที่ของผู้ปกครองได้ด้วยดี ไม่มีบกพร่อง มีปราสาทเป็นที่อยู่เหมาะแก่ฤดูทั้งสาม ๓ ปราสาท มีคนใช้ของใช้บริบูรณ์พูนเพียบ มีคนคอยบำรุงบำเรอทั้งกลางวันกลางคืน, ทรงปกครองประชุมชนที่อยู่ในปกครองให้เป็นไปได้ด้วยดีไม่มีข้อที่จะพึงติเตียนได้, ทั้งในเวลานั้นก็ไม่มีศัตรูภายนอกที่จะเข้ามารุกรานอาณาเขตต์ ไม่มีศัตรูภายในที่จะเกิดขึ้นเป็นกบฏในภายในบ้านเมือง, มีพระชายามีพระโอรสที่จะสืบสายบริบูรณ์หมด ซึ่งน่าจะทำให้พระองค์ทรงอุ่นหนองอยู่, แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่, เพราะทรงพิจารณาเห็นไกล คือเห็นว่าคนทั้งหมดต้องแก่ต้องเจ็บ ต้องตาย ไปตาม ๆ กัน, เพราะคนที่เกิดมาก่อน แก่เจ็บตายไปให้คนปัจจุบันเห็น, คนปัจจุบันก็ต้องแก่เจ็บตายให้คนภายหลังเห็น, คนภายหลังก็จะต้องแก่เจ็บตายให้คนภายหลังต่อ ๆ ไปเห็น เป็นตัว

อย่าง, จึงทรงสังเวชคือสลดใจ ทรงเห็นว่าการปล่อยให้พระองค์หมกมุ่นอยู่ในความสุขเช่นนั้นไม่ทำให้พ้นเพิ่มขึ้นไปกว่าเดิมได้ ทั้งไม่พ้นจากความแก่ความเจ็บความตาย, เมื่อทรงสังเวชสลดใจแรงกล้าจึงเสด็จออกไปแสวงหาโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องพ้น หรือธรรมเป็นที่พ้น จนได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทโธ ตรัสรู้เองโดยชอบ หรือเป็นพุทโธ ผู้ตื่น ดังที่ได้เรียนกันมาแล้วตามเรื่องที่เรียกว่าพุทธประวัติ, เมื่อได้ตรัสรู้แล้วทรงคิดจะแสดงคำสั่งสอนด้วยพระกรุณาคือสงสาร แต่มาทรงพิจารณาเห็นว่า คนหรือสัตว์โลก ยังเป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในอาลัยคือความพัวพัน ยากที่จะมีผู้ตรัสรู้ตามพระองค์ได้, ตามพระประวัติแสดงว่าทรงท้อ แต่เพราะอาศัยพระเมตตากรุณามุทิตาอุเบกขา ซึ่งเรียกว่าพรหมวิหารเข้ามาเตือนพระทัย ที่ท่านแสดงไว้ว่าพระมหาพรหมมาทรงอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม จึงได้ทรงแสดงธรรมประกาศศาสนา แสดงสัจจธรรม, ในชั้นต้นทรงแสดงแก่บรรพชิตด้วยกันก่อน ต่อไปแสดงแก่ท่านผู้คงแก่เรียน เช่น กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี ต่อไปก็ทรงแสดงแก่คนธรรมดา, เพราะทรงพิจารณาเห็นว่าเมื่อบุคคลไม่ได้บรรลุถึงธรรมพิเศษชั้นสูง ก็จะพอปฏิบัติให้อยู่ด้วยกันเป็นสุข ตามหมู่ตามคณะได้ จึงรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแยกเป็น ๓ คือ สอนให้คนรู้จริงเห็นจริง ซึ่งเรียกว่าปรมัตถประโยชน์อย่างหนึ่งเป็นชั้นสูง, สอนให้คนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อกันและกัน สำหรับคนที่อยู่ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ ซึ่งเรียกว่าสัมปรายิกัตถะ ประ

โยชน์ภายหน้าส่วนหนึ่ง, สอนให้คนตั้งตัวได้ ซึ่งเรียกว่าทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบันอีกอย่างหนึ่ง. ถ้าบุคคลประพฤติตามหรือปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คนที่ตั้งตัวยังไม่ได้ เมื่อปฏิบัติในทิฏฐธัมมิกัตถะ ก็จะตั้งตัวได้, คนที่ตั้งตัวได้อยู่ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ เมื่อประพฤติในสัมปรายิกัตถะต่อกันและกัน ก็จะอยู่ด้วยกันเป็นสุข กว่าจะตาย, แต่ว่าเพราะยังไม่บรรลุถึงปรมัตถประโยชน์ แม้ตายไปก็จะต้องไปเกิดอีก เมื่อเกิดอีกก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายอีก, ต่อเมื่อได้บรรลุปรมัตถประโยชน์นั่นแหละจึงจะไม่ต้องเกิดไม่ต้องแก่ไม่ต้องเจ็บไม่ต้องตาย.

เมื่อคนเรารู้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามในประโยชน์ทั้ง ๓ ตามสามารถ ชั้นต้นก็ปฏิบัติทิฏฐธัมมิกัตถะ ชั้นที่ ๒ ก็ปฏิบัติสัมปรายิกัตถะ ชั้นที่ ๓ ถ้าสามารถก็ปฏิบัติปรมัตถะ, แม้ยังไม่บรรลุปรมัตถะในปัจจุบัน ก็ได้ชื่อว่าปฏิบัติในกุศลธรรมชั้นสูง เป็นอันได้เริ่มบากทางเข้าสู่ประโยชน์ชั้นสูง, ผลที่ได้ประสพก็เป็นสุขทั้งในปัจจุบันทั้งในกาลต่อไป กว่าจะถึงที่สุด. เพราะคนเรารู้อยู่ด้วยกันทุกคนแล้วว่าต้องตายด้วยกันทั้งหมด, ตายแล้วใครจะต้องการเกิดชั่วคงต้องการเกิดดี, แม้เป็นเช่นนี้คนก็ยังไม่ประพฤติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. เพราะอะไร ? แสดงตามนัยหนึ่ง เพราะถูกมารเข้ามาครอบงำหรือเข้ามาผจญ. ศัพท์ว่ามารมาจาก มร ธาตุ แปลว่าตาย มารแปลว่าผู้ให้ตาย หมายความว่าผู้ฆ่า, คนเราไม่สามารถทำทิฏฐ-

ธัมมิกัตถประโยชน์ก็เพราะมาร จึงตั้งตัวไม่ได้, คนไม่สามารถปฏิบัติสัมปรายิกัตถประโยชน์ก็เพราะมาร จึงไม่ปฏิบัติปฏิบัติชอบต่อกัน, คนไม่ได้ปฏิบัติในปรมัตถประโยชน์ก็เพราะมาร, มารเป็นผู้คอยทำลายล้าง เป็นผู้ฆ่าคุณความดี ตามภูมิตามชั้น. มารนั้นท่านแจกเป็น ๕ คือ:—

ขันธ เรียกว่าขันธมาร ได้แก่กายอันนี้แยกออกโดยอาการเป็นขันธ์ ๕, เป็นมารอย่างไร ? คนมุ่งที่จะทำดีทำชอบและจะทำได้ก็ต้องอาศัยกายอันนี้ กายอันนี้ถ้าเจ็บไข้ได้พยาธิอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ทำไม่ได้ เช่นคนเจ็บอยู่ จะทำกิจการงานอย่างใด ในทิฏฐธัมมิกัตถะ หรือสัมปรายิกัตถะ หรือปรมัตถะ ก็ทำไม่ได้ หรือได้บ้างก็ไม่สะดวก, เพราะฉะนั้น ขันธ์ ๕ อันรวมเข้าเป็นกายอันนี้ จึงเรียกว่ามาร, อีกอย่างหนึ่งขันธ์ ๕ เป็นที่ยึดถือของสัตว์ ที่ยังข้องอยู่, เมื่อสัตว์ยึดถือข้องอยู่ในขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ ก็เป็นมาร ทำลายล้างคุณงามความดี เรียกว่าขันธมาร มารคือขันธ์ อย่าง ๑.

อภิสังขาร ความคิดนึกอันประกอบกับอารมณ์ ท่านแยกเป็น ๓ คือ อปุญญาภิสังขาร คิดนึกเรื่องที่ชั่วอันปรุงแต่งจิตต์ให้ชั่วอย่างหนึ่ง, ปุญญาภิสังขาร นึกคิดเรื่องที่ดี อันปรุงแต่งจิตต์ให้ดีอย่างหนึ่ง, อเนญชาภิสังขาร คิดนึกอยู่ในอารมณ์อันเดียวจนจิตต์แน่วแน่ไม่หวั่นไหวอีกอย่างหนึ่ง, อปุญญาภิสังขาร เป็นมารของบุญญาภิสังขาร บุญญาภิสังขารก็เป็นมารของอเนญชาภิสังขาร อเนญชาภิสังขารก็

เป็นมารของความตรัสรู้ เป็นมารกันเป็นชั้น ๆ รวมเข้าก็เรียกว่า อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขาร นี่อย่าง ๑.

มัจจุ แปลว่าความตาย ความตายมีแก่อะไร ? มีแก่ร่างกาย อันนี้แยกออกเป็นขันธ์ ๕, กายอันนี้ยังมีอยู่ ก็สามารถจะช่วยให้ทำกิจการงารได้ ถ้ากายอันนี้สลาย แม้จะตั้งใจทำกิจการงารก็ไม่สำเร็จ เพราะไม่มีกายที่เป็นเครื่องมือ, มัจจุความตายของกายอันนี้ จึงเป็นมาร เรียกว่ามัจจุมาร มารคือความตายอย่าง ๑.

เทวปุตตมาร มารคือเทวบุตร, แต่ก่อนท่านแสดงกันว่าได้แก่พระยามาร ที่มาผจญพระพุทธเจ้า ขี่ช้างนาพาคีรี สูง ๑๕๐ โยชน์ เท้าหน้ายันบัลลังก์ เท้าหลังยันขอบจักรวาล, แต่เมื่อพิจารณาแล้วอาจสำเร็จสันนิษฐานว่า อารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนี่เอง, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็นสำคัญก็รวมลงที่คนหรือตลอดถึงสัตว์ด้วย, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของคนตลอดจนถึงของสัตว์ ควรจัดเข้าว่าเป็นเทวปุตตมาร เพราะมีรูปร่างมีเสียงมีกลิ่นมีรสมีโผฏฐัพพะ, คนมุ่งจะทำดีทำชอบ แต่ถ้ามีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ชอบใจเข้ามาประสพ ก็ไปยินดี ใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ชอบ เพราะฉะนั้น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบที่เป็นที่ตั้งของราคะ จึงเป็นมาร, ถ้ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นที่ตั้งของความยินร้าย คือโกรธแค้นขัดเคือง คนก็ไปโกรธแค้นขัดเคืองต่อรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่รวมเข้าเป็นรูปเป็นร่าง

เป็นคนเป็นสัตว์ นักป้องกันหรือทำลายความดี, ถ้ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นที่ตั้งของความหลง คนก็หลงต่อ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เช่น หลงกลัวผี กลัวสัตว์ร้าย กลัวอะไรต่าง ๆ ตลอดถึงกลัว แก่ เจ็บ ตาย นักป้องกันหรือทำลายความดี, รวมความว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ก็ยั่วให้เกิดความยินดี ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยินร้ายก็ยั่วให้เกิดความยินร้าย เป็นที่ตั้งแห่งความหลงก็ยั่วให้เกิดความหลงงมงาย ไม่กล้าทำคุณความดีได้ จึงเป็นมาร เรียกว่า เทวปุตตมาร มารคือเทพบุตร อย่าง ๑.

อีกอย่างหนึ่งที่เป็นสำคัญก็คือกิเลส เครื่องเศร้าหมองใจ หรือเครื่องที่ทำใจให้เศร้าหมอง เคยแสดงกันมาแล้ว, เมื่อกล่าวโดยย่อกิเลสอย่างละเอียดอย่างกลางอย่างต่ำเป็นมารของกันและกันเป็นชั้น ๆ, กิเลสอย่างต่ำเป็นมารของกิเลสอย่างกลาง กิเลสอย่างกลางเป็นมารของกิเลสอย่างสูง กิเลสอย่างสูงเป็นมารของการตรัสรู้, แต่ว่าโดยนัยหนึ่ง ตามพระพุทธภาษิตที่แสดงถึงกิเลสมีอาการต่าง ๆ ท่านแยกเป็น ๔ คือ:—

กามะ ความใคร่ที่นอนเนื่องอยู่กับจิตต์ เมื่อมีอารมณ์มาประสพก็ออกมาใคร่อารมณ์นั้นอย่างหนึ่ง.

ภวะ ความเป็นที่นอนเนื่องอยู่กับจิตต์ เมื่อได้รู้ความเป็นอะไรต่าง ๆ ก็ออกมาเป็นนั่นเป็นนี่ อีกอย่างหนึ่ง.

ทิฏฐิ ความเห็นที่มีอยู่ในจิตต์ มุ่งเอาความเห็นผิดอยู่ แต่ถ้ามีอารมณ์มาประสพ ความเห็นที่มีอยู่ก็ออกมาเห็นอารมณ์ แล้วก็เห็นผิดจากความจริงไป นี่อีกอย่างหนึ่ง.

อวิชชา ตามศัพท์แปลว่าความไม่รู้ จะพึงแยกออกได้เป็น ๒ คือ อวิชชาเดิมได้แก่ความไม่รู้ คือไม่รู้อะไร ๆ ออกไป เหมือนดังคนอยู่ในห้องมืด ไม่รู้ว่าในห้องนั้นมีอะไร มืด ท่านจึงเรียกว่า ตโม หรือ ตมะ แปลว่ามืด, เมื่อมีอารมณ์มาประสพ อวิชชานั้นออกไปรู้จักอารมณ์ อวิชชาก็มีอาการคือรู้ผิดจากความจริง, ความจริงเป็นอย่างหนึ่ง แต่รู้ผิดจากความจริงไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง, นี่เป็นอวิชชามีอาการ หรืออาการของอวิชชา, เหมือนดังคนอยู่ในห้องมืด ไม่รู้ว่าในห้องมีอะไร เมื่อมีแสงสว่างเข้าไปในช่องหนึ่ง ก็เห็นสิ่งที่อยู่ในห้องนั้นช่องหนึ่ง ก็นึกว่ามีเท่านี้แหละ, ครั้นมีแสงสว่างเข้าไปอีกช่องหนึ่ง ก็เห็นว่ามีเท่านี้แหละ ไม่เห็นตลอด, เช่นเห็นเกิดแล้วก็ดีใจ เห็นตายก็เสียใจ สำหรับคนที่รักใคร่กัน แต่ถ้าคนที่เกลียดกัน เกิดขึ้นก็ไม่ชอบใจ ตายไปก็ยินดี.

กาม ภพ (ภวะ) ทิฏฐิ อวิชชา ทั้ง ๔ นี้ ที่นอนเนื่องครอบงำจิตต์อยู่ ยังไม่แสดงออกมาให้ปรากฏ ท่านเรียกว่า อัณณวะ อัณณพ แปลว่าทะเล เหมือนดังน้ำในทะเลที่นอนอยู่ไม่ไหลก็ท่วมปกปิดของที่อยู่ภายใต้ไว้, เรียกว่าโอฆะบ้าง โอฆะแปลว่ากระแส หมายความว่ากระแสน้ำที่ไหลไปพัดพานท่วมทับสิ่งที่อยู่ในกระแสนั้น, กาม ภพ ทิฏฐิ

อวิชชา ที่แสดงอาการออกไป ก็ท่วมทับไหลพัดพานใจสัตว์ จึงเรียกว่าโอฆะ, กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชานี้ ที่มีอาการผูกใจสัตว์ไว้ให้ติดอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ หรือในภพ เรียกว่า โยคะ แปลว่าเครื่องประกอบ, ร้อยรัดใจสัตว์ไว้ เรียกว่าคันถะ, แต่ก็ ๔ อาการนี้แหละ; ถ้ามีอาการที่ท่วมทับให้จมอยู่ ก็เปรียบด้วยทะเล เรียกว่าอัณณพ, ที่ไหลพัดพานท่วมทับใจเรียกว่า โอฆะ, ที่ผูกใจไว้ เรียก โยคะ, ที่ร้อยรัดใจไว้ก็เรียกว่า คันถะ. สังโยชน์ก็ศัพท์เดียวกับโยคะ แปลว่าประกอบพร้อม, แม้พระอริยบุคคลชั้นต้นก็ละได้เพียงสังโยชน์บางอย่าง ต่อชั้นสูงสุดจึงละสังโยชน์ได้หมด, เหล่านี้แหละเป็นกิเลส เป็นมารทำลายล้างคุณความดีที่ไม่ให้คนทำถูกต้องตามคลองธรรม จึงเรียกว่ากิเลสมาร มารคือกิเลส.

เมื่อคนอยู่ในอำนาจของมาร มารทำลายล้างความดี ใช้ไปให้ทำชั่วต่าง ๆ, คนหรือสัตว์ก็ทำตามอำนาจมาร นี่แหละมันจึงเกิดยุ่งกันขึ้น, คนตั้งตัวไม่ได้ก็เพราะมาร อยู่ด้วยกันไม่เป็นสุขก็เพราะมาร ไม่รู้ตามเป็นจริงก็เพราะมาร, แม้เราจะยังละมารกำจัดมารไม่ได้ แต่ก็ควรจะรู้จักหน้าตาของมารไว้, เมื่อมารอะไรเกิดขึ้นครอบงำใจ ก็มีสติระลึกได้และรู้ตัว.

ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าชนะมารก็ด้วยผจญมาร ผจญก็ต่อสู้มาร ต่อสู้มารด้วยอะไร ? ด้วยบารมี คือทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี นี่เป็นข้อปฏิบัติโดยตรง วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เป็นอุปการะช่วยอุดหนุน, ชนะ

มารชั้นต้นก็ด้วยพระบารมีสามัญ, ชนะมารชั้นกลางก็ด้วยอุปบารมี บารมีที่จวนใกล้, ชนะมารชั้นสูงสุดก็ด้วยปรมัตถบารมี จึงได้เป็นพระพุทธเจ้า, เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าชนะขันธ์ เพราะท่านไม่ยึดถือขันธ์ไม่อยู่ในอำนาจของขันธ์ ชนะอภิสังขารเพราะท่านไม่อยู่ในอำนาจของความนึกคิด ชนะมัจจุมารคือความตาย เพราะท่านอยู่เหนือความตาย ความตายไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับท่าน ชนะเทวปุตตมาร คือ ชนะ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ชนะกิเลสมาร มารคือกิเลส เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่ามารชิโน ผู้ชนะมาร หรือชิตมาโร มีมารอันพระองค์ชนะแล้ว.

เรายังตกอยู่ในอำนาจหรือวิสัยของมาร เพราะบำเพ็ญบารมียังไม่เต็มที่ แต่ถึงเช่นนั้นเมื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ควรจะนำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเข้ามาบำเพ็ญให้เป็นบารมีไป, ขั้นต้นก็ปฏิบัติทิฏฐธัมมิกัตถะ ขั้นที่ ๒ ก็ปฏิบัติสัมปรายิกัตถะ, ส่วนปรมัตถะแม้จะยังไม่เห็นทางหรือเห็นว่าไม่สามารถจะปฏิบัติได้ ก็พึงรู้ไว้ตามเรื่องตามราว และก็ควรปฏิบัติในข้อที่พอสามารถปฏิบัติได้ ถึงยังจะไม่ได้บรรลุปรมัตถะในชาตินี้ ก็จักเป็นบุญกุศลให้ผลดีทั้งในชาตินี้และต่อไปกว่าจะถึงที่สุด. เพราะคนเราเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย เมื่อไม่มีทยอดเหนียวของใจ ใจก็ว้าเหว่ ถ้ามีทยอดเหนียวของใจแล้ว ใจก็อุ่นหนาฝาคั่ง ตายไปด้วยใจที่อุ่นหนาฝาคั่งก็เป็นสุข ตายด้วยใจที่ว้าเหว่ก็เปล่าเปลี่ยวไม่เป็นสุข.

๓๔/๑๗ ต. ค. ๒๔๙๓

ร. พ. มหามกุฎ ฯ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพ ฯ
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๘๔

